

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Глухівський національний педагогічний університет
імені Олександра Довженка

Кафедра дошкільної педагогіки і психології

БАКАЛАВРСЬКА РОБОТА
**ВИХОВАННЯ МОРАЛЬНИХ ЯКОСТЕЙ У СТАРШИХ
ДОШКІЛЬНИКІВ ЗАСОБОМ ТВОРІВ В.О.СУХОМЛИНСЬКОГО**

Спеціальність 012 Дошкільна освіта

Виконала

Кривошей Ірина Юріївна

студентка 38-25 Д групи

факультету дошкільної освіти

Науковий керівник

старший викладач

Вітер Ольга Іванівна

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ВИХОВАННЯ МОРАЛЬНИХ ЯКОСТЕЙ У ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ	8
1.1. Наукові підходи до дослідження виховання моральних якостей у дітей старшого дошкільного віку	8
1.2. Засоби морального виховання дітей старшого дошкільного віку	19
1.3. Характеристика творів В. О. Сухомлинського як засобу виховання моральних якостей у старших дошкільників	27
Висновки до 1 розділу	39
РОЗДІЛ 2. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ВИВЧЕННЯ ВИХОВАННЯ МОРАЛЬНИХ ЯКОСТЕЙ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ЗАСОБОМ ТВОРІВ В. О. СУХОМЛИНСЬКОГО	41
2.1. Визначення рівнів вихованості моральних якостей у дітей старшого дошкільного віку	41
2.2. Система роботи з виховання моральних якостей у старших дошкільників засобом творів В. О. Сухомлинського	53
2.3. Аналіз результатів дослідження вихованості моральних якостей у дітей старшого дошкільного віку засобом творів В. О. Сухомлинського	62
Висновки до 2 розділу	69
Методичні рекомендації	71
Загальні висновки	76
Список використаних джерел	78
Додатки	84

ВСТУП

Формування особистості – одне з найбільш складних завдань, які поставлені суспільством перед освітою, зокрема й перед дошкільною. У вихованні дітей дошкільного віку існує багато проблем, серед яких однією з найбільш важливих є питання морального виховання, що передбачає прищеплення дитині норм моралі, збереження й підсилення в ній відчуття належності до певної нації, її ціннісних основ і, водночас, в цілому до людства, що в подальшому має сприяти засвоєнню сучасних інтелектуальних, технічних, технологічних і мистецьких здобутків людського суспільства.

Актуальність і значущість проблеми морального виховання дошкільників підтверджується законодавчими та нормативно-правовими документами. У законах України «Про освіту» [23], «Про дошкільну освіту» [22], у новій редакції Базового компонента дошкільної освіти, програмах розвитку дітей в освітніх закладах визначено пріоритетність морально-етичного розвитку особистості [1].

Компетентності, особистісна і соціально-громадянська, які задекларовано в новій редакції Базового компонента дошкільної освіти, є результатом морального виховання [1].

Наукова проблема морального виховання змістовно спирається на поняття «мораль», «моральність». Ці поняття вказують на сукупність норм поведінки, спілкування та взаємин, що прийняті в соціумі, і мають фундаментальне значення для теорії морального виховання. Мораль є однією з форм суспільної свідомості, системою уявлень, поглядів, ціннісних орієнтацій, норм, що регулюють діяльність людей.

Проблема морального виховання вивчалась і продовжує досліджуватися вченими різних галузей науки. У спадщині видатних філософів, педагогів минулого (О. Духновича, Г. Сковороди, І. Франка) висвітлені різні підходи

до вирішення проблеми морального виховання підростаючого покоління[46; 60; 62].

Тема виховання моральних якостей підростаючого покоління знайшла своє відображення у працях Г. Ващенко. Під час розв'язання завдань морального виховання особливу увагу педагог звертав на виховання таких моральних якостей, як чесність, гуманність і доброта, товарицькість і солідарність, чемність, повага до старших, стриманість у поведінці і висловлюваннях, дисциплінованість, терпимість, уміння володіти собою і не губитися у разі поразок [16].

Специфіка морального виховання дошкільників була предметом вивчення таких відомих науковців, як Л. Артемової, А. Богуш, О. Козлюк, Г. Марчук, Т. Поніманської, В. Сухомлинського.

Метою виховання людяності, за Т. Поніманською, є формування у дітей здатності виокремити себе як носія гуманного ставлення до світу. Центральний момент у вихованні людяності – ціннісний підхід. Він ґрунтується на позитивній спрямованості на людину, усвідомленні цінності проявів людини, індивідуальності кожного [41, с. 364].

Набуття самостійності дитиною дошкільного віку, на думку О. Козлюк, Г. Марчук, Т. Поніманської, відіграє важливу роль під час виховання людяності як складової життєвої компетентності. Дослідниці підкреслили значущість вміння дитини самостійно регулювати поведінку на основі гуманістичних цінностей. Автори наголосили, що дійсно моральною можна вважати не ту людину, яка знає, що чинить правильно, а ту, яка не може діяти інакше, попри наявність чи відсутність винагороди за це [41].

Психологічний аспект морального виховання досліджували І. Бех, Л. Виготський, Д. Ельконін, О. Запорожець, О. Кононко, Г. Костюк тощо.

У зв'язку зі специфікою розвитку дітей дошкільного віку, їх психологічними особливостями, педагогам необхідно ретельно добирати засоби морального виховання старших дошкільників. Одним із засобів ефективного впливу на моральну сферу дитини є найпростіші літературні

жанри: казки та дитячі оповідання. В них чітко визначаються межі між добром і злом, яскраво показані особистісні якості кожного з героїв; ці твори легко розуміються і сприймаються дітьми.

В. О. Сухомлинський, займаючись вивченням проблеми морально-етичного і морально-естетичного виховання дітей, створив низку казок і оповідань, що спрямовані на виховання моральних якостей. Формування морального досвіду у дітей дошкільного віку починається з казок. Виховання гуманних почуттів, духовних цінностей, на думку В. О. Сухомлинського, необхідно розглядати в тісному взаємозв'язку з загальним розвитком дитини. Казки та оповідання сприяють формуванню у дітей саме емоційного ставлення до описаних подій, природи, казкових героїв, до оточуючих їх людей, до дійсності. В процесі читання, розповідання, обговорення, інсценування казок чи оповідань у дітей виховуються такі якості, як відповідальність, доброта, чесність, правдивість, сміливість, дружба, працелюбність тощо.

Тому, вважаємо за необхідне розглянути роль творів В. О. Сухомлинського в процесі виховання моральних якостей у дітей старшого дошкільного віку.

Відтак, зростаюча, на часі, актуальність проблеми морального виховання дітей та пошук засобів і шляхів її вирішення зумовили вибір теми бакалаврської роботи: **«Виховання моральних якостей у старших дошкільників засобом творів В. О. Сухомлинського».**

Мета дослідження: теоретично обґрунтувати і експериментально перевірити педагогічні умови використання творів В. О. Сухомлинського у процесі виховання моральних якостей у дітей старшого дошкільного віку.

Об'єкт дослідження: процес виховання моральних якостей у дітей старшого дошкільного віку.

Предмет дослідження: педагогічні умови використання творів В. О. Сухомлинського у процесі виховання моральних якостей у дітей старшого дошкільного віку.

Гіпотеза дослідження: виховання моральних якостей у дітей старшого дошкільного віку під час використання творів В. О. Сухомлинського відбуватиметься ефективніше, якщо:

- враховувати рівень моральної вихованості дітей;
- зважати на інтерес дошкільників до певної тематики творів педагога;
- доцільно добирати їх та органічно поєднувати з іншими засобами морального виховання.

Завдання дослідження:

1. Проаналізувати психолого-педагогічну літературу з проблеми морального виховання дітей дошкільного віку, визначити термінологічний апарат дослідження.

2. Схарактеризувати засоби морального виховання дошкільників й зокрема твори В. О. Сухомлинського.

3. Визначити критерії, показники та рівні вихованості моральних якостей старших дошкільників.

4. Розробити та апробувати систему роботи з виховання моральних якостей у дітей старшого дошкільного віку засобом казок і оповідань В. О. Сухомлинського.

5. Розробити методичні рекомендації для вихователів щодо виховання моральних якостей старших дошкільників засобом творів В. О. Сухомлинського.

Методи дослідження: теоретичні: вивчення психолого-педагогічної літератури з проблеми дослідження, аналіз монографічної літератури, дисертаційних досліджень, статей; порівняння, узагальнення, класифікація; експериментальні методи: розроблення та проведення педагогічного експерименту; емпіричні методи: спостереження, бесіда, кількісний та якісний аналіз експериментальних даних.

Теоретична значущість дослідження: теоретично обґрунтовано та експериментально досліджено особливості впливу творів В. О. Сухомлинського на виховання моральних якостей старших

дошкільників; визначено критерії, показники та рівні вихованості моральних якостей у старших дошкільників.

Практична значущість: полягає у створенні навчально-методичного забезпечення процесу виховання моральних якостей у дітей старшого дошкільного віку засобом творів В. О. Сухомлинського, а саме: підібраний та апробований вихователями перелік казок і оповідань В. О. Сухомлинського, спрямованих на моральне виховання дітей старшого дошкільного віку; розроблений комплекс занять з виховання моральних якостей у старших дошкільників; складена програма роботи гуртка «Зростаємо добрими та чуйними»; оформлена добірка методичних матеріалів для батьків з питань використання творів В. О. Сухомлинського у моральному вихованні дітей; узагальнені напрацювання у вигляді методичних рекомендацій щодо виховання моральних якостей старших дошкільників засобом творів В. О. Сухомлинського.

Робота складається з вступу, 2 розділів, висновків; містить 124 сторінки тексту, 14 додатків. Список джерел включає 71 найменування літератури.

РОЗДІЛ 1.

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ВИХОВАННЯ МОРАЛЬНИХ ЯКОСТЕЙ У ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

1.1. Наукові підходи до дослідження виховання моральних якостей у дітей старшого дошкільного віку

Завданням сучасної освіти є формування всебічно розвиненої особистості, якій притаманні принципи гуманізму, добра, милосердя тощо. Перелічені принципи засвоюються у процесі морального виховання починаючи вже з дошкільного віку.

Для з'ясування сутності морального виховання необхідно розглянути поняття «мораль», «моральність», адже головний зміст процесу морального виховання спирається саме на ці поняття. Поняття «мораль» і «моральність» визначають норми поведінки, спілкування та взаємин у суспільстві і є основними у теорії морального виховання. Мораль – це одна із форм суспільної свідомості, система уявлень, поглядів, ціннісних орієнтацій, норм, які регулюють поведінку і діяльність людей [43, с. 187].

І. Бех стверджує, що моральність – це форма суспільної свідомості відносно двох сфер – світу людей і світу речей. Вона може виступати і як суб'єкт-суб'єктне, і як суб'єкт-об'єктне ставлення. Тому, будемо вважати, що моральність несе в собі моральні цінності й ідеали, які відображають рівень розвитку окремої особистості й суспільства в цілому. Будучи ядром особистості, моральність визначає характер життєвої позиції людини й результати її діяльності [3, с. 28].

В. О. Сухомлинський своїми працями повністю підтвердив, що моральна свідомість як духовна сторона моралі, базується на осмисленні проблеми, а у взаємодії з моральною діяльністю і моральними стосунками утворюється мораль як системна цілісність. Аналізуючи праці В. О. Сухомлинського, ми з'ясували, що вчений постійно актуалізував проблему формування у дітей

любові та поваги до своїх батьків. Найбільшою помилкою батьків, на його думку, це невміння любити власних дітей: «Люблячи своїх дітей, вчіть їх любити вас; не навчите – будете плакати на старість» [49, с.140].

Що стосується терміну «моральне виховання», то аналіз літературних джерел показав, що вчені тлумачать його по-різному. Вітчизняні науковці (І. Бех, Л. Божович, доходять висновку про те, що суттю моралі є уявлення особистості про моральні цінності [3; 12].

З педагогічної точки зору поняття «моральне виховання» є широковживаним, але його чіткої визначеності немає. У «Хрестоматії з історії дошкільної педагогіки» З. Борисова подає визначення морального виховання як «цілеспрямований процес організації та стимулювання їх різнобічної діяльності, спілкування, спрямований на оволодіння моральною культурою поведінки, ставленням до навколишнього світу» [62, с. 210]. На думку Т. Поніманської, мораль на всіх етапах розвитку суспільства слугує важливим регулятором людської поведінки і людських відносин. З позиції гуманістичної свідомості основою особистості є її моральний розвиток який виявляється у сповідуванні нею системи поглядів, уявлень, норм оцінок, що регулюють її поведінку [41, с.73].

Нами встановлено, що проблема морального виховання підростаючого покоління була предметом досліджень таких вчених як Г. Ващенко, Б. Грінченко, О. Духнович, М. Пирогов, С. Русова, Г. Сковорода, К. Ушинський, І. Франко, Т. Шевченко, які у своїх працях підкреслювали необхідність формування моральності у підростаючого покоління. Так, Г. Сковорода стверджував у своїх працях, що виховання має бути спорідненим, тобто таким, що відповідає можливостям людини. На його думку, одним із головних завдань морального виховання є формування шляхетності та вдячності молодого покоління. Крім того, видатний філософ визначив основні напрями прогресивної педагогіки: демократизм, гуманізм, висока моральність, любов до рідного краю, Батьківщини та народу [46, с.167].

Велике значення моральному вихованню надавала С. Русова, яка відстоювала думку про необхідність створення системи національного виховання дітей з використанням національних традицій, рідної мови. С. Русова вважала родину важливою частиною процесу всебічного виховання дитини, ідеалом якого просвітниця вважала свідому рівноправну спілку, в якій «батько, й мати, й діти несуть кожний свій обов'язок, свою працю, й мають свою волю, але всі об'єднані одним спільним шуканням добра й правди» [45, с.145].

С. Русова нагадувала, що моральне виховання не може проводитися якось окремо: ним повинно бути пройняте все навчання, все життя» [45, с.142]. До засобів морального виховання вона важливу виховну роль відводила народним традиціям, зокрема, проведенню народних свят, нагадуючи, що в кожному святі необхідно єднати народне, національне, фольклорне з загальнокультурним і давати щось естетичне, красиве й радісно веселе [45, с.150].

З точки зору С. Білозерської, моральне виховання – організована міжособистісна взаємодія педагога з вихованцем на основі норм і принципів гуманізму. Під гуманізацією виховання педагог розуміла оволодіння відносин, які забезпечують морально-емоційну атмосферу взаємного розуміння, поваги й турботи про іншого, безкорисного ставлення до кожної особистості: «У цьому випадку, – підкреслювала авторка, – інші сприймаються як вища життєва цінність, викликаючи адекватне сприйняття ставлення до себе» [9, с.18].

На думку О. Вишневського, сутність морального виховання полягає в утвердженні людиною природної схильності до добра та готовність відстоювати його в собі та житті. Тобто, це «виховання, яке зорієнтоване на засвоєння людиною абсолютних вічних норм співжиття, що носять універсальний, вселюдський характер і являють собою необхідний елемент людяності» [18, с. 78].

Узагальнивши погляди науковців на сутність морального виховання, ми дійшли висновку, що даний термін розглядається як: «суспільне явище, що підпорядковується законам суспільного розвитку»; «процес, специфічні функції якого здійснюються за своїми власними правилами та закономірностями»; «цілеспрямований вплив старшого покоління на молодше з метою вироблення в нього стійких моральних якостей»; «стрижень гармонійного розвитку особистості»; «форма трансформації досвіду й сфера реалізації людської моральної культури»; «корекція поведінки, виправлення бажань і почуттів, культивування чеснот на рівні мотивів діяльності»; «виховання моральних якостей, вироблення умінь і навичок моральної поведінки, формування гуманних взаємин» [41, с.182].

Метою морального виховання особистості є формування моральної вихованості, яка передбачає систему моральних знань, умінь, навичок, переконань, поглядів, норм. До завдань морального виховання можна віднести процес перетворення суспільно значущих норм, принципів, які регулюють взаємовідносини між людьми, загальнолюдських моральних цінностей в індивідуальні якості й формування на цій основі відповідних моральних якостей.

Провівши логіко-семантичний й лінгвістичний аналіз ми визначили близько ста моральних якостей. Наприклад, співчуття, шанобливість, скромність, лагідність, старанність, смирення, делікатність, піклування, любов, повага тощо. О. Вишневський виділив специфічну групу моральних якостей особистості, що сприяли підвищенню рівня моральної вихованості, а саме: доброту, чесність, справедливість, щирість, гідність, милосердя, любов, прощення, великодушність, мудрість, самовідповідальність, вірність, толерантність, гостинність, відкритість, мужність, героїзм, злагоду, рішучість, доброзичливість, правдомовність, оптимізм, поміркованість, лагідність, урівноваженість, терплячість, старанність, ініціативність, працьовитість, самостійність, шляхетність, ощадливість [18, с. 47].

Вважаємо, що педагогічне завдання морального виховання не може обмежуватися лише переліком моральних якостей. Окремо взяті моральні якості не можуть слугувати метою морального виховання дитини, тому що вони в повній мірі розкриваються лише всі разом.

У своїй роботі будемо розглядати моральне виховання як спеціально організовану міжособистісну взаємодію педагога з вихованцями на основі норм і принципів гуманізму. Метою морального виховання є формування моральної вихованості, тобто формування у дитини системи моральних знань, умінь, навичок, переконань, поглядів, норм, яка слугує одною із важливих характеристик особистості, в основі якої лежать домінуючі людські цінності.

Зміст морального виховання підпорядковується вічним цінностям і певним потребам суспільства, які з часом змінюються. В процесі морального виховання слід дотримуватися принципів рівноцінності особистостей педагога і дитини, гуманістичності засобів виховання, довіри й поваги в процесі виховання, створення позитивної емоційної атмосфери, творчої взаємодії педагога і дитини.

У процесі морального виховання здійснюється різноманітний вплив на думки, почуття дитини. До особливостей цього процесу Т. Поніманська відносить [41]:

- цілеспрямованість (мета педагогічних впливів чітко окреслена);
- багатofакторність (враховуються всі чинники, які впливають на процес виховання);
- тривалість процесу виховання (результату виховання не можна досягнути відразу);
- неперервність (взаємний вплив вихователя і вихованця повинен бути систематичним, постійним);
- визначальна роль вихователя (вихователь повинен бути моральним взірцем для дитини);

– цілісність (формування моральної культури дитини передбачає єдність усіх виховних засобів і впливів).

У дошкільному віці моральне виховання спрямоване на формування моральних позицій, ціннісних орієнтирів, інтересів і потреб у дитини. Адже саме у цьому віці закладаються основи морального розвитку особистості, розвиваються уявлення, почуття, звички, які відповідають за її подальше вдосконалення. У старшому дошкільному віці змінюється мотиваційна сфера дошкільника, це проявляється у розвитку моральних мотивів поведінки, які підпорядковуються певній вищій меті. Саме тому потрібно приділяти пильну увагу моральному вихованню старших дошкільників, адже неувага до морального виховання в цьому віці не може бути компенсована у подальші роки.

Проблему виховання моральних якостей у дітей у своїх працях висвітлював відомий педагог В. О. Сухомлинський. Він вважав, що добро, толерантність, радість, зло, ненависть, насильство відносяться до моральних категорій, які дозволяють оцінити поведінку та вчинки людей, життєві явища та події. До найважливіших завдань виховання педагог відносив пробудження і розвиток у дітей найкращих моральних, інтелектуальних і естетичних почуттів. З цього приводу він писав: «... почуття – це кров, плоть і серце моральної переконаності, принциповості, сили духу; без почуттів моральність перетворюється на сухі безбарвні слова, що здатні виховати лицемірів. Ось чому, образно висловлюючись, стежка від морального поняття до морального переконання починається із вчинка, із звички, насичених глибокими почуттями, особистим ставленням до того, що дитина робить, що робиться навколо неї» [49, с. 155].

О. Кононко стверджує, що моральне виховання тісно пов'язане з моральним розвитком, оскільки взаємодія між педагогічним впливом і розвитком особистості здійснюється через сприймання, усвідомлення, оцінку й перевірку досвідом моральних вимог. З цього приводу науковець писала: «Комплексною характеристикою дошкільника як суб'єкта життя є

життєдіяльність. Вона відображає процес концептуалізації дитиною навколишнього світу та себе в ньому, акумулює різноманітні прояви суб'єктивності особистості, розкриває діяльнiсну та діалогічну сутність дошкільника. Здатність дитини зазначеного віку не лише залежати від умов своєї життєдіяльності, а й певним чином впливати на них, відбивається в її позиції щодо оточення та самої себе» [29, с.119].

Л. Божович, В. Котирло, Т. Титаренко впевнені, що у процесі морального виховання слід ураховувати особливості їх психічного розвитку. Окреслимо їх.

У період дошкільного дитинства відбувається становлення особистості, у дитини формується характер, ставлення до навколишнього світу, людей, до себе, засвоюються моральні норми поведінки, які необхідні для психічного розвитку дитини. У дитини цього віку існує моральна потреба у спілкуванні. Діти задовольняють її у процесі взаємодії з дорослими, які добирають найбільш ефективні засоби спілкування. У процесі такого спілкування дитина набуває перший досвід моральної поведінки. Але моральна поведінка не формується за власним задумом дорослого, дитина повинна сама активно діяти. Роль вихователя полягає у пробудженні і спрямуванні активності дитини на самовиховання.

У старших дошкільників пластична нервова система, яка є передумовою їх високої емоційної активності. Оточуючі їх предмети і явища завжди викликають у них певні емоції і тому запам'ятовуються надовго. У дошкільників високий рівень розвитку емпатії, вони здатні розуміти емоційний стан іншої людини. Причому, цей стан вона не просто «копіює», а сприймає душею, це зумовлюється потребою у підтримці з боку іншого, в його допомозі, а тому має моральний зміст.

Як нагадує Т. Поніманська, моральне формування особистості відбувається нерівномірно, за чотирма рівнями [41]:

1. На першому рівні дитина отримує уявлення про моральні норми. Дитина завдяки спілкуванню з дорослим починає розуміти що добре, а що

погано. Вихованець прагне до позитивної оцінки дорослого, його підтримки і схвалення своїх дій, завдяки чому засвоюються моральні норми.

Далі дитина починає виступати «захисником» норм поведінки, еталоном яких є дорослий. Діти скаржаться на однолітків, які не дотримуються вимог дорослого чи правил поведінки. У дошкільників починають формуватися перші уявлення про добро і зло, про те, як потрібно поводитися з іншими людьми, як відноситись до своїх і чужих учинків. Ці уявлення пов'язані із безпосереднім емоційним ставленням до людей, які пред'являють ці вимоги.

2. На другому етапі у дошкільників формуються моральні почуття і мотиви поведінки. У старших дошкільників моральні почуття і знання пов'язані з почуттям обов'язку. Дитина цього віку вже може усвідомити моральний смисл своєї поведінки. Л. Виготський стверджує, що в старшому дошкільному віці у дітей виникають внутрішні моральні інстанції: вони прагнуть поводитися відповідно моральним нормам не тому, що цього вимагають дорослі, а тому, що це їм приємно.

У дошкільному віці розвиваються наступні моральні якості:

– почуття обов'язку, яке виявляється у формі емоційних станів: дитина відчуває радість при схваленні дорослим її поведінки, за добрий вчинок, допомогу товаришу тощо. Л. Виготський зі своїми учнями довели, що у старших дошкільників почуття обов'язку є мотивом їх учинків, воно стає стійким і переживається дітьми глибоко. Саме це почуття впливає на поведінку дитини, спонукає її прояву турботи про товаришів, чуйності, відповідальності, сприяє подоланню егоїстичних тенденцій у поведінці. Однак воно властиве не всім старшим дошкільникам.

– почуття власної гідності. Дитина відчуває гордість за добре виконану роботу, гідний вчинок, свою поведінку загалом;

– почуття сорому, яке виявляється у ніяковості. Це почуття виникає за невдалий вчинок, власну провину. В старшому дошкільному віці воно стає стійким. Дитина випробує скромність у разі приниження її гідності. Щоб

уникнути сорому, зауважень дорослих, вона утримується від учинків, які викликають осуд.

Моральні норми засвоюються дитиною і під час контакту з однолітками, який відбувається лише за умови дотримання моральних вимог і правил, орієнтації на можливість бути зрозумілим у колективі. Конфлікти серед дошкільників досить часто виникають у разі незнання дітей того, як слід поводитися у конкретній ситуації, чого уникати. Негативна поведінка дитини призводить до її замкнутості, відчуження та інших небажаних наслідків.

3. На третьому рівні формування моральних якостей у дітей з'являються звички моральної поведінки, тобто у дошкільників забезпечуються єдність мотивів і дій. У дітей починає формуватися ієрархія мотивів поведінки, що, у свою чергу, свідчить про моральну вихованість. Про рівень засвоєння моральних норм свідчать мотиви здійснення вчинку. Так, дитина може допомагати однолітку очікуючи вдячності та підтримки від нього в майбутньому; але щоб її дії помітив і схвалив вихователь; але як допомога другу в біді, але може відчувати співпереживання до однолітка.

Старші дошкільники починають розуміти, причини своїх вчинків, які будуть наслідки їх поведінки. Це можливо завдяки розвитку в них самосвідомості, яка виявляє себе через самооцінку (вміння оцінювати свої досягнення і невдачі, якості і можливості). Розвинута самосвідомість не означає, що дошкільнику вже не потрібний виховний вплив дорослого. Французький психолог Анрі Валлон стверджував, що для розвитку особистості дитини-дошкільника необхідна прихильність дорослих. Без неї дитина стає жертвою страхів і тривожних переживань, які можуть зберегтися на все життя і вплинути на смак і волю особистості.

4. На четвертому рівні формування моральних якостей і дітей закладаються основи соціальної компетентності, тобто у дошкільників змінюється їх активність у соціумі. Згідно Базового компонента дошкільної освіти в Україні у дошкільника сформована соціальна компетентність, якщо:

- уміє орієнтуватися у світі дорослих (рідних, близьких, знайомих, незнайомих, різної статі, віку, роду занять тощо);
- здатна розуміти іншого, його настрій, потреби, особливості поведінки;
- уміє турбуватися про інших людей, співчувати їм, допомагати тощо;
- спроможна орієнтуватися у спільної діяльності, підтримувати спілкування на різні теми [1].

Соціально компетентна дитина відчуває своє місце у системі стосунків людей, адекватно поводить себе з іншими.

Педагогічний процес, зорієнтований на формування моральних якостей у старших дошкільників, спирається на розвиток когнітивно-інтелектуального компонента, адже саме знання забезпечують усвідомлене ставлення дітей до навколишнього та до самих себе. С. Максименко впевнений, що набуваючи знання дитина не лише вчиться, а й у неї формуються моральні якості, норми, визначаються власні естетичні критерії [33, с. 2].

Діяльність дитини зумовлюється різноманітними мотивами, тобто виявлення рівня сформованості моральних якостей, необхідно враховувати поведінково-діяльнісний компонент. За визначенням С. Максименко, діяльність – це активна взаємодія з навколишньою дійсністю, під час якої суб'єкт діяльності цілеспрямовано діє на об'єкт задля задоволення власних потреб [33, с. 3]. Автор підкреслює, що підпорядкування дошкільників правилам вимагає від них вміння регулювати свою поведінку, що сприяє формуванню вищих форм довільного управління нею [33, с. 2].

Уточнимо напрями, в яких досліджувалась проблема формування моральних якостей у дітей старшого дошкільного віку.

О. Запорожець, Я. Неверович провели психологічні дослідження з проблем розвитку емоцій у дошкільників, Т. Репіна висвітлювала дитячу соціальну психологію, А. Виноградова, В. Нечаева, С. Козлова, Р. Буре, Р. Іванкова обґрунтували систему виховання моральних якостей дошкільників у дитячому садку та сім'ї.

О. Кононко обґрунтувала особливості особистісного режиму дітей дошкільного віку, В. Котирло окреслив шляхи формування їх вольових якостей, С. Кулачківська, С. Ладивір, Ю. Приходько працювали над вихованням гуманних почуттів і взаємин у дітей, Л. Артемова керувала створенням програм виховання і навчання дітей у закладах дошкільної освіти.

Сучасні науковці зосередили свою увагу на вирішенні таких проблем морального виховання дошкільників:

1. Проблемі формування субкультури дитинства в умовах сучасного інформаційного суспільства. Формування гуманізму з дошкільного дитинства у наш час – пріоритетна соціально-педагогічна проблема.

2. Проблемі формування позитивного ставлення до навколишнього світу, соціальної впевненості, активності.

3. Проблемі тісної взаємодії педагогів, батьків і дітей, впливу педагога на дитину з метою спрямування розвитку її моральних якостей.

4. Проблемі поліетнічного виховання, здатності засвоєння дитиною культур і мов інших народів на основі національної. Формування її інтересу до культури інших народів.

5. Проблемі екологічного виховання, формування усвідомленого ставлення до навколишнього та себе самого як частинки природи.

Отже, проаналізовані погляди науковців щодо морального виховання старших дошкільників підтверджують необхідність пошуку нових підходів до його організації в сучасних умовах.

Аналіз наукових джерел дозволив також виявити деякі особливості морального виховання дітей дошкільного віку. Цей період є сенситивним для морального виховання оскільки в дошкільників закладається підґрунтя світосприйняття, формуються моральна сфера, моральні цінності, усвідомлюється необхідність моральних якостей.

1.2. Засоби морального виховання дітей старшого дошкільного віку

Як зазначає новий Базовий компонент дошкільної освіти, одним із головних завдань розвитку та становлення особистості є виховання у дитини дошкільного віку моральних норм, набуття нею життєвого соціального досвіду. Моральне виховання червоною ниткою проходить крізь усі освітні напрями інваріантної частини Стандарту [1]:

– «Особистість дитини» – виховання моральних почуттів і емоцій, самоутвердження і самосвідомості, що сприяють формуванню адекватної особистісної компетентності;

– «Дитина в соціумі» – забезпечення морального (доброзичливого) ставлення до дітей і дорослих, що створює умови успішної соціально-громадянської компетентності;

– «Дитина в природному довкіллі» – формування ціннісного ставлення до природи (мораль екології), що сприяє розвитку природничо-екологічної компетентності;

– «Дитина в світі мистецтва» – привчання до бережного поводження з предметним і художнім світом, що формує мистецько-творчу компетентність.

– «Гра дитини» – як провідний вид діяльності, під час якого «відпрацьовуються» уявлення про моральні норми, через ігровий персонаж передається ставлення, що фіксується діями і вчинками;

– «Мовлення дитини» – «мораль у словах», що сприяє формуванню мовленнєвої компетентності;

– «Дитина в сенсорно-пізнавальному просторі» – формує сенсорно-пізнавальну компетентність [1].

Таким чином, можна зробити висновок, що моральне виховання неможливо здійснювати відокремлено від інших процесів, оскільки це є постійна і неперервна робота, яку не можна виокремити від виховної взаємодії між дитиною і дорослим.

У процесі взаємодії дитини з дорослим засобами морального виховання слугують:

- зразки та правила поведінки дорослого: діти наслідують вчинки і взаємини дорослих, оцінюють позитивні дії однолітків, героїв дитячих творів;

- спілкування дітей з дорослими у процесі трудової, навчальної діяльності забезпечує формування у вихованців основ моральних якостей, сприяє виробленню спільної думки в рамках дитячого угруповання. А це, на думку І. Беха, О. Галяна, С. Заболоцької, Р. Павелківа та інших науковців має першочергове значення для розвитку особистості дитини [3; 7; 37].

Іншим засобом виховання основ моральних якостей слугує гра – як провідний вид у період дошкільного дитинства. Гра відповідає потребам та інтересам дітей, дозволяє виявити їх самостійність, ініціативність, творчість, імпровізацію. В ігровій діяльності діти [58]:

- ознайомлюються з правилами поведінки дорослих (але не завжди їх засвоюють);

- переживають почуття, відповідні до ролі, що вони виконують;

- навчаються виконувати непривабливі дії, стримувати свої бажання;

- розвивають реальні взаємини.

Гра обумовлює найголовніші зміни в психологічних особливостях дошкільників, які, відтворюючи моральні відносини між людьми згідно обраної ролі, тим самим засвоюють їх. Тому вихователям необхідно створювати спеціальні ігрові ситуації, в яких дошкільник буде відтворювати і закріплювати моральні якості.

Особливе місце у вихованні моральних якостей належить сюжетно-рольовим іграм. Гра не виникне, якщо дитину не знайомили із взаєминами дорослого, якого вона зображає. Виконуючи відповідні ролі, діти навчаються виділяти переживання інших людей. Тому у них виникає бажання поводитися морально. Але щоб дана моральна якість стала головною у поведінці дитини, її необхідно включити до виконання реальних завдань, у

розв'язанні яких дитина діє від свого імені, а не від імені героя, роль якого вона виконує у грі. З врахуванням цього, у сюжетно-рольовій грі можна виділити два плани:

- сюжетно-рольові відносини;
- реальні відносини з приводу гри [58].

Метою сюжетно-рольових ігор є виховання таких моральних якостей дошкільників як співчуття, ввічливість, чуйність, доброта. Керівна роль дорослого полягає в організації гри, в допомоги дітям долати труднощі, в оцінюванні дій дитини у створених проблемних ситуаціях. Сюжетно-рольова гра є осмисленою для дошкільника діяльністю, до якої він включається за власним бажанням. Соціальний досвід, який отримує дитина, стає її особистим надбанням, оскільки цей досвід вона може застосовувати також і в інших ситуаціях.

Виховання моральних якостей пов'язано з емоційним розвитком старших дошкільників. Особливістю моральної регуляції власної поведінки є здатність дитини самій оцінити свої дії і таким чином контролювати свою поведінку. У зв'язку з тим, що моральні якості виховуються у дітей в процесі взаємодії з дорослими та однолітками, педагогам необхідно використовувати такі проблемні ситуації, в яких дитина здатна дати оцінку власним діям. Але, щоб набуті моральні якості стали нормою, необхідно створити оптимальні умови для тренування дитини виявляти їх. Таким чином, у дітей створюється контакт з однолітками, в результаті чого виникає «Дитяче суспільство», яке слугує передумовою для розвитку моральних якостей, адже щоб успішно взаємодіяти один з одним дошкільники будують свої взаємовідносини з дотриманням моральних норм.

Отже, ігрові проблемні ситуації, які створюються завдяки зміні ігрового середовища та активному спілкуванню мають велике значення у вихованні моральних якостей у дітей старшого дошкільного віку. Ігрові проблемні ситуації ставлять дітей перед необхідністю використовувати набуті враження і спонукають дітей до пошуку нових знань, моральних вчинків.

Крім перелічених засобів виховання моральних якостей, можна назвати такі:

– Художні засоби, які включають фольклор, образотворче, музичне, кінематографічне мистецтво тощо. Ці засоби дозволяють емоційно забарвити діяльність дошкільників, що сприяє ефективному вихованню моральних почуттів у дітей.

– Природу, якій належить провідна роль у процесі формування гуманних почуттів, бажання турбуватися про слабших.

– Власну діяльність дитини, у процесі якої у дітей формуються наполегливість, дружелюбність, впевненість у власних силах, виникає бажання досягти мети тощо.

– Позитивно налаштоване середовище, що оточує дитину. Воно сприяє вихованню доброзичливості, любові, гуманності у дошкільників.

– Працю, яка дозволяє виховати у дитини працелюбність, відповідальність, цілеспрямованість, організованість, почуття колективізму тощо.

Ефективним засобом формування моральних якостей у старших дошкільників є художня література. У цьому процесі важливим є засвоєння дошкільником моральних цінностей, адже вони містять зразок поведінки героїв, який діти засвоюють не абстрактно, а на конкретних ситуаціях, у чому і полягає виховний вплив використання художньої літератури. Художня література дозволяє виховати у дошкільників такі якості як людяність, гуманні почуття особистості (добро, справедливість, почуття обов'язку). З цього приводу, О. Хролець зазначала, що за допомогою дитячої художньої літератури у дітей забезпечується перехід гуманістично-ціннісних орієнтацій у внутрішнє надбання особистості [63, с. 22]. Твори художньої дитячої літератури, допоможуть дошкільникам отримати чітку систему цінностей, закласти підвалини міцних моральних переконань, сформувати власну модель поведінки в суспільстві.

Т. Поніманська нагадує, що художня література є одним із провідних засобів виховання моральних якостей у дошкільників завдяки високій емоційної чуйності сприйняття художнього слова, здатності яскраво переживати події у творі, багаторазово із хвилюванням стежити за розвитком сюжету [41, с. 6].

Художня література є важливим засобом виховання моральних якостей у дошкільників ще тому, що вона є джерелом осягнення дійсності, скарбницею багатств людського духу, засобом ознайомлення з невідомим і прекрасним. Сприймання художніх дитячих творів є активним вольовим процесом, яким передбачено не пасивне засвоєння змісту, а активна діяльність, яка супроводжується співпереживанням героям твору, уявним перенесенням себе на їхнє місце, внаслідок чого дитинау являє себе учасником розв'язання проблемних ситуацій. Б. Кондаков і Т. Попкова зазначають, що світ дитячих творів супроводжує процес самопізнання дошкільників, адже вони є багаторівневою системою цінностей, які із загальних переходять у індивідуально-особистісні і навпаки [27, с. 146].

Таким чином, дитяча художня література має значну перевагу серед інших засобів виховання гуманних почуттів та формування духовних цінностей, які є основою виховання моральних якостей у старших дошкільників. Перевага є в можливості активно впливати на почуття і розум дошкільників, розвивати їх емпатійність, емоційність, відсутність яких призводить до виховання дитини, яка не відчуває, не розуміє, не співпереживає.

Значення художньої літератури у вихованні моральних якостей пояснюється специфікою їх сприйняття дошкільниками, що пояснюється їхніми віковими і психологічними особливостями, а саме: підвищеною чутливістю до зовнішніх впливів, безпосередністю сприймання навколишнього світу, високим рівнем наслідування та емоційним «заряженням».

Художнє слово викликає великі зміни в емоційній сфері старшого дошкільника, що, у свою чергу, сприяє появі живого відгуку на різні життєві події, змінює його відношення до речей, перебудовує його суб'єктивний світогляд. У процесі читання літературного твору вихованець уявляє собі певну картину, конкретну ситуацію або образ, емоційно переживає описані події, що збагачує його почуття і уявлення про дійсність. Дошкільник ніби стає учасником подій твору.

Моральні якості, що сформуються у дітей за допомогою літературних творів, допоможуть їм не схилитися, вистояти перед тиском негативних зовнішніх впливів і протидій нового соціального оточення. Тому так важливо вихователю звертати увагу на добір творів, за допомогою яких будуть виховуватися певні моральні якості. Ю. Лотман зазначає, що для художніх текстів притаманна «згущена інформативність», у них міститься стільки інформації про світ, скільки не може дати обмежений часом і простором досвід окремої людини. Критеріями відбору дитячих художніх творів для дошкільнят, на думку Л. Гурович, Н. Карпинської, О. Соловйової, слугують: ідейна спрямованість, висока художня майстерність та літературна цінність. Також твори повинні відповідати віковим та психологічним особливостям дітей, мати динамічний сюжет, чітку композицію, простий виклад. Крім того, добираючи дитячий твір, необхідно враховувати соціальну ситуацію та виховні завдання заняття.

Одним із дитячих творів, який широко використовується у процесі формування моральних якостей є казка, оскільки вона супроводжує дитину від самого народження. Казку створив народ, вона досі жива і притягує дітей як своїм змістом, так і формою. Казки подобаються дітям, бо вони розповідають їм неймовірні історії, в яких тварини розмовляють, звичайні предмети стають чарівними.

З точки зору С. Русової, казка розкриває перед дошкільником нове життя, він подумки порівнює себе з іншими людьми, про яких розповідає казка,

порівнює свою поведінку, своє життя з героями казок, починає їх розуміти, співчувати, захоплюватись[45].

У реальних взаєминах з дорослими у дошкільників формуються такі моральні якості як чесність, доброта, людяність, які яскраво представляють герої казок. Н. Лисенко нагадує, що в казках добро протиставляється злу, поступки героїв доступні для розуміння дітям даної вікової категорії – все це робить казку особливо цікавою для дошкільників і слугує цінним інструментом виховання моральних якостей у дошкільників [30].

Казкові героїні відображають красу, простоту, прагнення пожертвувати собою для здійснення мрії, тобто важливі моральні якості жінок. Казки-новели розповідають про особисте, сімейне життя героя. Вони описують дивовижні подорожі та небезпеки, забавні та заплутані історії життя, з яких герой виходить переможцем завдяки своїй кмітливості та хитрості, спритності та розуму [11].

Народні казки навчають дітей доброзичливим стосункам з навколишніми людьми, при цьому демонструють високі емоції та прагнення. В. Пропп нагадував, що завданням народного казкаря є виховування в дитині людяності: її здатності співчувати людині, яка потрапила у біду, радіти радощам іншого. Дітей часто притягують ті герої, яким характерні: чуйність, любов до праці, рішучість. Діти виявляють радість, якщо перемагає добро, коли герої долають труднощі та настає щасливий фінал [42].

Але сучасні педагоги (Б. Кондаков, Л. Лохвицька, О. Сурмило та інші) вважають, що для використання казок як засобу морального виховання сучасній дитині недостатньо лише прочитати казку, розфарбувати зображення казкових персонажів або обговорити сюжет. Вихователю потрібно разом з дітьми шукати та знаходити основний смисл казки, омислювати їх, обговорювати життєві уроки, про які розповіла казка. Таким чином, казка допомагає дитині у реальному житті бути активним творцем. Крім того, у казках дитина може знайти приклади людських труднощів і способи їх розв'язання. У процесі слухання казки дитина несвідомо

накопичує для себе «банк життєвих ситуацій», який вона може активізувати у разі потреби, якщо такої потреби не виникає, то він залишиться пасивним [27; 31; 48].

Прислів'я та приказки дозволяють передати дітям у лаконічній формі істини, які вони повинні засвоїти з дошкільного віку, щоб запам'ятати їх на все життя та постійно ними керувалася. До цих істин відносяться загальнолюдські моральні норми, моральні якості, тобто моральний кодекс народу. Прислів'я і приказки навчають дітей шанувати батька і матір, любити рідну землю, бути справедливим, чесним, ввічливим, скромним, співчувати іншим людям, не залишати їх в біді. В них влучно, змістовно і цікаво втілено моральні якості добра і зла, правди і кривди, совісті й безчестя, працьовитості та ліні. Прислів'я і приказки возносять повагу до людей, доброту, чесність, щирість у боротьбі проти злих сил. Прислів'я і приказки часто несуть у собі іронію, жарт, чого не дістає дошкільникам. Переносне значення виразу «Коли рак на горі свисне» діти починають розуміти лише у старшому дошкільному віці.

Моральний зміст несуть в собі й байки (короткі оповідання повчального змісту, які на початку або ж в кінці мають вже сформульований висновок чи головну повчальну думку, тобто мораль). У байках одні предмети зображуються через інші, тобто в них наявна алегорія, завдяки якій персонажі байок це тварини, рослини, іноді люди. Старші дошкільники з легкістю засвоюють повчальний зміст байки, починають з гумором ставитись до життєвих подій, у них формується позитивне світосприйняття.

Таким чином, дитяча художня література (казки, байки, прислів'я, вірші та ін.) є найефективнішим засобом у процесі формування моральних якостей. Вона активно впливає на почуття і розум дитини, розвиває її емпатійність, емоційність, забезпечує розуміння і прийняття моральних якостей і норм як єдино правильних варіантів поведінки.

До важливих засобів морального виховання дітей В. О. Сухомлинський відносив слово, а мовну культуру людини вважав дзеркалом духовної

культури. Він зазначав, що слово – це не тільки носій інформації, воно є іскрою, яка розгорає полум'я інтересу, це вікно в невідоме, а тому повинно бути яскравим, образним, барвистим і точним. Слово в руках педагога є найтоншим і найголовнішим його інструментом. В. О. Сухомлинський неодноразово наголошував, що багато дитячих конфліктів починаються з невміння педагога спілкуватися з дітьми. Він наголошував на високій мовній культурі кожного педагога, і нагадував, що він має використовувати саме ті слова, що відкривають шлях до дитячого серця, неповторного, не схожого на інші. А для того щоб виховувати словами, треба розвивати у вихованців сприйнятливості до слова [52].

У своїх працях «Як виховати справжню людину», «Хрестоматія з етики», В. О. Сухомлинський порушував питання, присвячені вихованню моральних якостей, як провідних якостей особистості через морально-етичне виховання, прищеплення цінностей. Педагог вибудував виховний процес як прищеплення «культури почуттів», «культури бажань» краси і любові, створив «філософію для дітей», в основі якої виступають написані ним художні мініатюри, а педагогічна аргументація закладена в моральних повчаннях книги «Як виховати справжню людину» [50].

Отже, засобами виховання моральних якостей слугують зразки та правила поведінки дорослого, спілкування дітей з дорослими, ігрова діяльність. Найефективнішим засобом виховання моральних якостей є дитяча художня література (казки, приказки, прислів'я, байки, оповідання тощо).

1.3. Характеристика творів В.О. Сухомлинського як засобу виховання моральних якостей у старших дошкільників

До моральних якостей, за допомогою яких оцінюються поведінка і вчинки людей, життєві явища та події педагоги відносять доброту, толерантність, радість, зло, ненависть, насильство. У наш час назріла

нагальна потреба у виокремленні спеціальної педагогічної галузі – педагогіки Добра, витоки якої чітко простежуються у спадщині В. О. Сухомлинського. Про це свідчать назви окремих творів видатного педагога: «Будьте доброзичливими», «Радість і доброта», «Не можна прожити і дня без тривоги за людину», «Розуміння життя, добра і зла в ньому», «Про радість праці» та інші, в яких добро є моральним кредо і стрижнем виховання маленьких громадян. В. О. Сухомлинський стверджував що важливо якомога раніше ознайомити дітей з моральними нормами нашого суспільства, викликати у них жвавий інтерес до понять добра і зла, виховувати дітей так, щоб моральні якості(щирість, співпереживання, співчуття, людяність)вони виявляли в процесі своєї діяльності. Педагог вважав, у процесі морального вдосконалення необхідно цілеспрямовано і систематично впливати на свідомість і поведінку дитини. До основних моральних якостей В. О. Сухомлинський відносив добро і зло, тому в процесі морально-етичного виховання він важливе місце відводив казці та вважав, що за її допомогою дитині можна передати те, що важко передати звичайними словами. Видатний педагог стверджував, що казки, легенди передають нам інформацію про приховані причини подій, про їх уроки; у казці містяться початкові відомості про моральні якості, вона навчає життєвих правил, причому це повчання носить прихований характер. У казках дитині пропонуються образи, символи, які їй подобаються, і в процесі знайомства з ними діти поступово засвоюють потрібну інформацію [54, с. 426].

Працюючи у Павлиській школі, В. О. Сухомлинський створив «Кімнату казок», у якій він відтворив казковий світ із його таємничістю і чарівними героями. Казку В. О. Сухомлинський вважав активною творчістю, яка охоплює всі сфери духовного життя дитини, її розум, почуття, уяву, волю. Діти знають, що казкові герої видумані, але позитивні персонажі казок викликають у їх душі чи схвалення, а негативні – осуд. Завдяки казці, дитина сприймає світ не лише розумом [54, с. 154].

Казковий герой актуалізує діалог між дитячою, дорослою та загальнолюдською культурами, бо він є близьким для дитині: персонаж казки так само, як і дитина, участвує у гри, виконуючи певну ігрову роль, з іншого боку – він сприймається і дорослим, і дитиною як реальний учасник їхньої спільної гри [54, с. 121].

У процесі читання казки дитина стає активним учасником подій, що описуються в казці та вступає у стосунки з «героєм», це дозволяє перетворити її поведінку, націлити на бажаний образ, вплинути на життєвий сценарій. Завдяки казковому герою дитина може подивитись на себе збоку, оцінити свій образ морального «Я» [54, с. 121].

Видатний педагог В. О. Сухомлинський був впевнений в тому, що казки оволодівають почуттями дитини, розвивають її мовлення, естетичний смак. Він писав: «Казка – виключно сильне емоційне джерело пробудження думки. Завдяки творенню казки пізнаються найтонші відтінки слова, і слово стає духовним багатством дитини» [54, с. 38]. Назви праць В. О. Сухомлинського («Серце віддаю дітям», «Шлях до серця дитини», «Духовний світ дитина», «Людина – найвища цінність», «Моральні цінності сім'ї», «Людина неповторна», «На нашій совісті людина», «Як виховати справжню людину», «Моральні заповіді дитинства і юності», «Обережно: дитина!», «Щоб душа не була пустою» та ін.) говорять про їх гуманістичність, духовність, моральність, етичну спрямованість. Зі всіх літературних жанрів казка найбільш доступна для розуміння та сприйняття дітьми, тому що в ній чітко простежується межа між добром та злом, яскраво висвітлені позитивні і негативні якості кожного героя. В. О. Сухомлинський підкреслював що звичайними словами не можливо передати інформацію морального змісту так, як через казку. Казки та легенди передають нам інформацію про завуальовані причини подій, про їх виховне значення. Казка дає дитині перші знання про навколишнє середовище, про життя у ньому, про межі між добром і злом, ознайомлює з моральними нормами суспільства. «Казка – це зернина, з якої проростає паросток емоційних станів і ситуацій» – нагадував

педагог [54, с. 515]. Казки – це специфічний засіб виховання моральних якостей, оскільки вони містять створені народом виховні кодекси, які здатні впливати на дитячу психіку та свідомість. Повчання у казках дуже часто носить прихований характер: в них присутні образи, символи, які подобаються дитині, і ознайомлюючись з якими вона непомітно для себе засвоює важливу гендерну інформацію. Найцінніша інформація, що поступила у підсвідомість дитини й почала відігравати значну участь у її житті, створює систему цінностей, які в подальшому житті впливають на поведінку дитини [51, с. 7].

Цінне значення казки у процесі виховання моральних якостей полягає, на нашу думку, ще в тому, що вони ознайомлюють дітей з окремими сферами життя: біологічною, психологічною, соціальною, духовною та ін. Вони керують мисленнєвими процесами, оказують вплив на стосунки та рішення, що приймає людина.

В. О. Сухомлинський нагадує, що інформацію про закони життя діти отримують із легенд, притч, казок в метафоричній формі, це спонукає їх до роздумів, пошуку відповідей на виниклі запитання, сприяє стимулюванню й розвитку особистості. Казки ознайомлюють дітей з влаштуванням світу, несуть інформацію про те, що відбувається з людиною в різні періоди її життя, як завоювати й зберегти дружбу й любов, які стосунки треба будувати між батьками й дітьми тощо [51, с. 9].

В. О. Сухомлинський написав близько 2000 казок та оповідань, в яких описав різні сторони життя людини. Педагог створив збірки казок, притч, оповідань для дітей «Блакитні журавлі», «Казки школи під голубим небом», «Чиста криниця», «Вічна тополя», «Хрестоматія з етики» [54]. Через казку видатний педагог звертався до внутрішнього (ідеального) світу людини, усвідомлення власних емоцій та почуттів. Вважаємо, що цінність казок В. О. Сухомлинського полягає в тому, в тому що їх персонажі зрозумілі дітям, а нескладний сюжет легко сприймається ними, що дає можливість

зосередити увагу дітей на ситуаціях, які вони повинні вирішити і засвоїти їх мораль.

В. О. Сухомлинський впевнений, що через казку дитині можна легко пояснити що таке «добро» і «зло», адже казкові герої завжди або хороші, або погані. Звичайно дитина співвідносить себе з позитивним персонажем казки тим самим казка прищеплює дітям добро. Моральні якості, якими наділені герої казок, закріплюються в реальному житті і взаєминах з близькими людьми, бо діти знають, що лиходії в казках завжди покарані, і щоб не бути покараним – треба не бути лиходієм [54, с.122].

Видатний педагог не тільки високо оцінив значення казки у вихованні моральних якостей у дітей, а й показав найраціональніші способи її використання в освітньому процесі.

До основних форм роботи з казкою В. О. Сухомлинський відніс:

- слухання казок;
- читання казок;
- бесіду за змістом казки;
- добір і виготовлення ілюстрацій до казок;
- інсценізацію казок (театралізацію);
- складання казок.

Педагог вважав, що такий підхід суттєво впливає на морально-етичні почуття дітей [54, с. 116].

О. Петренко у процесі формування моральних якостей старших дошкільників пропонує використовувати такі казки В. О. Сухомлинського [39]:

- «Синій олівець», «Горбатенька дівчинка», «Мишкові купили велосипед», «Кінь утік», «Лижі й ковзани», «Як Павлик списав у Зіни задачу», «Рибка і жаба», «Чорногуз і Жабка». Ці казки допоможуть педагогу виховати у дитини толерантність, миролюбство, вміння розв'язувати конфлікти мирним шляхом;

– «Намісто з чотирма променями», «Покинута кошенья», «Гніздо в шапці», «Як білочка дятла врятувала», «Лялька під дощем». Ці казки доцільно використовувати у процесі виховання в дітей турботливості, лагідності, доброти, терпимості до недоліків інших;

– казки «Людина з кам'яним серцем», «Легенда про Материнське серце», «Мама не любить смажених грибів», «Любий синок», «Дві матері», «Чого мати бігла з поля», «Чотири вітри і материнське горе», «Що сталося з моїми дітками?», «Як загинула білка», «Їжачиха приголубила», «Пробачте, тату», «Хочу й на тата бути схожа», «Татусь – це не борода, а очі», «Не журіться, тату» доцільно використовувати в процесі виховання поваги та любові до батьків;

– вихованню відповідальності, готовності прийти на допомогу, вміння побороти свій страх допоможуть казки «Дідусева заповідь», «Батьків олівець», «Із шаблею на вовка», «Соловейкове гніздо», «Хлопчик, що боявся темряви».

У своїх творах В. О. Сухомлинський намагався знайти відповідь на філософське запитання «Як сформуванню людську гідність, віру в добре начало в людині, зокрема і в дитині?» [53, с. 258].

Педагог хвилювався, з того приводу, що незважаючи на всі зусилля дорослих, які закладали у дитячу душу зерна любові, у ній згодом, у старшому віці, проявлялися «зерна зла». Цю проблему В. О. Сухомлинський підняв, зокрема, в оповіданні «Павутиння» з надзвичайно глибокою філософією для дорослих. Після прочитання цього оповідання, дорослі, батьки, педагоги, повинні були пояснити дошкільникам, що в житті існує багато проблем, негараздів, у які може легко потрапити молода недосвідчена людина. І цю проблему зможе подолати лише та людина, яка навчилася досягати поставленої мети. У протилежному випадку, якщо людина слабка духом, не має внутрішнього стержня самоконтролю, вона, звичайно, збивається з правильного шляху і потрапляє у тенет зла, з яких дуже важко

вибратись, як тому комару, якого хоч і не з'їв павук, але все ж не відпустило липке павутиння.

Після прочитання оповідання вихователь проводить з дітьми бесіду, у ході якої з'ясовує, як діти зрозуміли, що таке «тенета», якими вони бувають, як дошкільнята розуміють вислів «тенета зла» чи «тенета любові», що, з їх точки зору, означає вислів «комарикове серце завмерло від жаху». Дітям задають наступні запитання: «Що таке жах?», «Чи ви відчували коли-небудь жах? Що це за почуття?», «А що значить «комарикове серце зраділо»?», «Що таке радість?», «Коли ви радієте?», «Що означає вираз «безтурботний комарик»?», «Що таке турбота, турботливий?», «Коли ви турбувалися, і на кого була звернена ваша турбота?». Відповідаючи на ці запитання, діти діляться власним досвідом, своїми думками, враженнями [54].

У своїх оповіданнях «Пихатий півень», «Чванькувата буква», «Вовчі ікла», «Хвалькуватий черв'як» В. О. Сухомлинський висміює хвалькуватість. А його оповідання «Колючка не може бути доброю» засуджує людей, які не здатні творити добро, які своїми діями роблять лише боляче тим, хто знаходиться поруч з ними [54].

Багато уваги педагог приділяв і вихованню таких моральних якостей як турботливість, чуйність, уважність. Так про самотність людей похилого віку і байдужість до членів своєї родини він розповів у оповіданнях «Старий пеня», «Хай я буду ваша, бабусю», «Комірчина для дідуся», «Святковий обід». Після читання оповідання діти розглядають ілюстрації до нього, відповідають на запитання вихователя щодо змісту прочитаного, вихователь у бесіді з'ясовує, як дитина зрозуміла поняття «самотність», що означає бути самотнім, і наголошує на тому, що чуйність, уважність, посильна допомога дітей дарує велику радість людям похилого віку.

Своїми творами В. О. Сухомлинський намагався виховати такі моральні якості: чутливість до радощів і горя, самостійність, діяльну турботу, узгодження власних бажань з інтересами навколишніх, розуміння та збереження природи, чуйність, бажання творити і берегти красу. Ці якості

педагог беріг усе своє життя, він міцним корінням тримався своїх філософських поглядів, що мали за основу людинолюбство – і жодного разу не зрікся їх. Цьому він вчив і своїми творами. З його точки зору, любити людину – значить любити народ, землю, Україну. У своїх творах він нагадував про те, що людина повинна берегти природу, думати про своє майбутнє і майбутнє свого народу. Так в оповіданні «Дуб під вікном» мова йде про те, як молодий лісник побудував у лісі велику кам'яну хату і посадив дуба під вікном. Через багато років лісник постарів, а дуб став могутнім і розрісся так, що повністю закрити вікно. В кімнаті, де мешкала красуня внучка лісника, стало темно. Дівчина запропонувала діду зрубати дуба. Дід любив свою внучку і пообіцяв виконати її прохання. Зранку покликав дідусь трьох синів і дев'ятьох внуків, покликав внучку-красуню і сказав: «Будемо хату переносити в інше місце. І пішов з лопатою копати рівчак під фундамент. За ним пішли три сини, дев'ять внуків і красуня-внучка» [52, с.10].

Оповідання навчає дітей добре подумати, а вже потім приймати рішення, особливо коли мова йде про природу: щоб виростити дуб, треба понад 100 років, а хату можна побудувати протягом декількох тижнів. Ось велика мудрість цього оповідання.

Своєю глибиною і мудрістю вражає казка «Камінь», у якій В. О. Сухомлинський піднімає питання бездумних пустощів, які гірко відображаються на природі, на оточуючих. Автор розповів як хлопчик просто так, через пустощі, кинув камінь у криницю, який перекрив джерело, в наслідок чого загинув дуб... Перестав вити гніздо соловейко... Через багато років хлопчик став дідусем. «Одного разу він прийшов на те місце, де колись був зелений луг, стояв гіллястий дуб, співав соловейко, вабила прохолодна криниця. Не стало ні луку, ні дуба, ні соловейка, ні криниці. Довкола пісок, вітер здіймає хмари пилуки. «Де ж воно все поділося? – подумав дідусь» [55, с. 86]. Це запитання В. О. Сухомлинський звернув до нас, нашої совісті, розуму. Після міркування читач доходить до висновку, що людина приходить

у цей світ творити добро, а не зло, вона повинна думати про майбутнє, про завтрашній день, про тих, хто прийде у це життя після нас. На жаль, один раз вчинене зло супроводжує тебе все життя. Ось вона глибока істина, глибока мудрість життя. Такою її визначив великий педагог-мислитель В. О. Сухомлинський.

Значення вільної праці у житті людини письменник підкреслив у казці «Віл і Садівник». Віл тяжко працював на господаря, все життя підкорявся йому, бо боявся, щоб той не бив його. Одного ранку Віл почув розмову Садівника і господаря. Садівник сказав: «Ця кам'яниста грядка навіть волю не під силу» (кам'яниста грядка потрібна була, щоб посадити виноград). Але, співаючи, Садівник скопав грядку. Невтямки Вола, чому людина важку працю робить із радістю. На питання Вола, чому Садівник співає і очі у нього веселі, Садівник відповів: «Бо я бачу цю мертву кам'янисту діляночку вже скопаною. Бачу на ній виноградні грона. Бачу радість в очах людей». Дивується Віл, як людина все це бачить, бо ж нічого немає, на що Садівник відповів: «Якби людина бачила тільки те, що є, вона не була б Людиною» [25, с. 38]. Людина бачить своє майбутнє. Та ще важливо те, що людина працює вільно, творчо, тому це приносить і користь, і насолоду, адже Віл не може працювати без хомута й батога, тому він і Віл. Садівник тільки розвів руками й подумав: «Той, кого заставляють працювати хомут і батіг, не може бачити майбутнього» [25, с. 38].

Багато казок педагог присвятив вихованню емпатії до рідної природи. Так у казці «Соловей і Жук» В. О. Сухомлинський порушив проблему взаємозв'язків в природі, корисності навіть самої маленької комашки, без якої би збідніла наша природа, наша душа, земля взагалі. «Соловей гарно співав і знав, що його пісня гарна, його люблять люди. А біля нього літав великий рогатий Жук і гудів. То була пісня Жука. Але Соловей вимагав, щоб жук не гудів, бо його гудіння нікому не потрібне. Та й краще, аби тебе, Жука, зовсім не було. Жук гідно відповів: «Ні, Солов'ю, без мене, Жука, неможливий світ, як і без тебе, Солов'я» [25, с. 68]. Відповідь Жука вразила

Солов'я, бо він думав, що тільки він необхідний людям. Жук запропонував звернутися з цим запитанням до маленької дівчинки, що сиділа у саду. Яке ж було здивування Солов'я, коли мудра дівчинка відповіла: «Хай собі будуть і Соловей, і Жук. Як же можна без Жука?» [25, с. 68].

Темою багатьох творів В. О. Сухомлинського була любов до рідної землі, до природи, до Батьківщини. Для нього це була та святиня, без якої Людина не є Людиною, без якої засихає її «коріння», її душа. Наприклад, у казці «Деркач і Кріт» В. О. Сухомлинський розповідає про маленьку пташку Деркача, яка прилітала кожного року з теплих країв, щоб вивести на рідній землі діток-пташенят. Дорога була дуже важка, пташка ранила крила, її чекала небезпека, але та дорога необхідна «... там її рідна батьківщина».

Одного разу Кріт запитав, чому Деркач не залишається жити в теплій африканській землі, а так важко добирається до далекої північної вітчизни. Тільки одним словом відповів Деркач – «Батьківщина». У цьому слові було все: і запах трав, і голубі струмки, і золоте сонце, і рідний вітер, і рідне небо, і рідне гніздо... [25]

В. О. Сухомлинський написав багато пізнавальних казок, які познайомили дітей із світом природи, звичками тварин, способом їх життя, особливостями поведінки. Так із казці «Деркач і Ластівка» діти дізналися, що одні птахи летять у теплі краї – Ластівка, а інші, як Деркач, ідуть пішки. Такий довгий шлях пташка долає завдяки своїй наполегливості. Отже, мораллю цієї казки є: «ціна перемоги – це тяжка праця».

Мотивом казки «Як Їжачиха приголубила своїх дітей» стала материнська любов. Казка розповідає про те, як Зайчик скривдив маленьких їжаченят, назвав їх гидкими і колючими. Але матуся заспокоїла їх, казав їм: «Та хіба ж ви колючі, дітки мої рідненькі. Волоссячко на вас м'якеньке, як льон. Та ви ж пухкі, мов ті м'ячики» [25, с. 198]. До цього ж циклу відноситься і казка «Перепел і Кулик». Коли Перепела куріпки запитали: «Де ж найкраще?» Кулик відповів: «У болоті. Бо воно рідне». «У житі – відповів Перепел, бо воно рідне» [55, с. 267]

На думку В. Деркача, педагогічні казки В. О. Сухомлинського ніби опосередковано, непомітно зовні, а насправді вмело і глибоко виховують у дітей найкращі моральні якості. Своєю творчістю видатний педагог зміг досягти тих морально-етичних норм, які можна проповідувати як заповіді. Вони призначені для тих, хто хоче стати Справжньою Людиною. Автор виокремив ці заповіді [21]:

– Не будь байдужим до зла. Борись проти зла, обману, несправедливості. Будь непримиренним до того, хто прагне жити за рахунок інших людей, завдає лиха іншим людям.

– Будь добрим і чуйним до людей. Допмагай слабким і беззахисним... товаришу в біді. Не завдавай людям прикрості. Поважай та шануй матір і батька, вони дали тобі життя, вони виховують тебе, вони хочуть, щоб ти став чесним громадянином, людиною з добрим серцем і чистою душею.

– Усі блага і радощі життя створюються працею. Без праці не можна чесно жити. Нероба, дармоїд – це трутень, що пожирає мед працюючих бджіл. Ти користуєшся благами, створеними іншими людьми. Люди дають тобі щастя дитинства, плати їм за це добром.

– Ти живеш серед людей, не забувай, що кожний твій вчинок, кожне твоє бажання позначається на людях, що тебе оточують. Знай, що є межа між тим, що тобі хочеться, і тим, що можна. Перевіряй свої вчинки... Роби все так, щоб людям, які тебе оточують, було добре [21, С. 6-7].

Отже, казка є одним із ефективних засобів виховання морально-етичних якостей дітей старшого дошкільного віку. За словами В. О. Сухомлинського, казка для маленької дитини, є набагато більшим, ніж просто розповідь про фантастичні події, це спосіб пережити емоцій та почуття головних героїв, вона навчає робити висновки та приймати правильні рішення, а це, в свою чергу, допомагає сформуванню у дитини необхідні морально-етичні якості. Оскільки казки педагога наповнені зразками прояву необхідних дитині морально-етичних якостей, чіткі та зрозумілі старшим дошкільникам вони

повинні бути невід'ємною частиною змісту морально-етичного виховання у закладі дошкільної освіти.

Дитяча художня література, зокрема і казки, активно впливають на почуття і розум дитини, розвивають її емпатійність, емоційність, забезпечують розуміння і прийняття моральних норм як єдиних правильних варіантів поведінки. Художнє слово призводить до великих змін в емоційній сфері дитини, сприяє появі живого відгуку, змінює відношення до речей, перебудовує суб'єктивний світогляд що, безумовно, сприяє вихованню моральних якостей у дітей.

Висновки до 1 розділу

Здійснивши аналіз психолого-педагогічної літератури ми визначили сутність поняття «мораль», виявили деякі особливості морального виховання дітей дошкільного віку. Цей період є сенситивним для морального виховання оскільки в дошкільників закладається підґрунтя світосприйняття, формується моральна сфера, моральні цінності, усвідомлюється необхідність моральних якостей особливості їх формування у дітей та роль художньої літератури у цьому процесі.

З'ясовано, що засобами виховання моральних якостей слугують зразки та правила поведінки дорослого, спілкування дітей з дорослими, ігрова діяльність. Найефективнішим засобом виховання моральних якостей є дитяча художня література (казки, приказки, прислів'я, байки, оповідання тощо). Художня література активно впливає на почуття і розум дитини, розвиває її емпатійність, емоційність, забезпечує розуміння та прийняття моральних норм як єдиних вірних варіантів поведінки. Художнє слово призводить до змін у емоційній сфері дитини, сприяє появі живого відгуку. У творах народного фольклору через його героїв яскраво постає ідеал національного виховання: здорова, розумна, духовна, гуманна, культурна, щаслива людина; вільна, оригінальна та неповторна особистість.

Виявлено особливості виховання моральних якостей у дітей старшого дошкільного віку. Встановлено, що саме цей віковий період є сенситивним для морального виховання, оскільки в дошкільників закладається підґрунтя світосприйняття, формуються моральна сфера, моральні цінності, усвідомлюється необхідність моральних якостей.

Встановлено, що засобами виховання моральних якостей слугують зразки та правила поведінки дорослого, спілкування дітей з дорослими, ігрова діяльність. Найефективнішим засобом виховання моральних якостей є дитяча художня література (казки, приказки, прислів'я, байки, оповідання тощо), адже художня література активно впливає на почуття і розум дитини,

розвиває її емпатійність, емоційність, забезпечує розуміння та прийняття моральних норм як єдиних вірних варіантів поведінки.

Оскільки вагому роль у вихованні моральних якостей у дошкільників відіграє дорослий, який є не тільки прикладом для наслідування, у якого дитина копіює шаблони поведінки, а й організатором виховного процесу, то перспективу подальшого дослідження вбачаємо в проведенні системи роботи з виховання моральних якостей у старших дошкільників засобами творів видатного педагога В. О. Сухомлинського.

РОЗДІЛ 2.

ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ВИВЧЕННЯ ВИХОВАННЯ МОРАЛЬНИХ ЯКОСТЕЙ У ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ЗАСОБОМ ТВОРІВ В.О. СУХОМЛИНСЬКОГО

2.1.Визначення рівнів вихованості моральних якостей у дітей старшого дошкільного віку

Для експериментального вивчення виховання моральних якостей у дітей старшого дошкільного віку засобом творів В. О. Сухомлинського нами був проведений педагогічний експеримент, який тривав з вересня 2020 року по лютий 2021року й проводився без порушення режиму роботи вихователів та розпорядку роботи закладу дошкільної освіти. Експериментальне дослідження проводилося в Лебединському ЗДО «Чайка» Сумської області з дітьми старшого дошкільного віку. До експерименту було залучено 20 дошкільників, з яких ми сформували дві групи дітей: експериментальну (ЕГ) та контрольну (КГ) по 10 дошкільників у кожній.

Експеримент ми проводили у три етапи: констатувальний, формувальний, контрольний. Метою констатувального етапу дослідження було виявлення рівнів вихованості моральних якостей у дітей старшого дошкільного віку.

Завдання констатувального етапу дослідження:

1. Визначити критерії та показники вихованості моральних якостей у старших дошкільників.

2. Виявити рівні вихованості моральних якостей у дітей ЕГ та КГ.

Сучасні вітчизняні дослідники (С. Анісімов, І. Бех) вважають, що для морального виховання особистості необхідний комплексний вплив на особистість, який передбачає формування у єдності моральної свідомості, моральних почуттів і поведінки. Тому нами визначено такі компоненти моральної вихованості старших дошкільників: пізнавальний, емоційний, поведінковий. Зазначені компоненти моральної вихованості стали основою

для визначення критеріїв та їх показників: *інформаційно-пізнавальний* (наявність знань та уявлень про моральні якості, способи їх прояву, вміння характеризувати моральні (аморальні) вчинки, аналізувати та давати їм адекватну оцінку); *емоційно-почуттєвий* (емоційна реакція на біль і горе оточуючих, прояв переживань, почуттів у відповідь на внутрішні стани інших людей, усвідомлення чужих емоцій та відгуки на них); *когнітивний* (реальне ставлення до однолітків та дорослих, турбота про них, наявність власних добродійних проявів, безкорислива допомога тощо).

До кожного з обраних критеріїв було підібрано експериментальні завдання для виявлення рівнів сформованості моральної вихованості старших дошкільників.

Визначені критерії, показники та методи діагностики відображено в таблиці 2.1.

Таблиця 2.1.

Критерії, показники та методи діагностики рівнів вихованості моральних якостей у дітей старшого дошкільного віку

Критерій	Показники	Діагностичні методики
Емоційно-почуттєвий	– позитивна емоційна реакція (посмішка, схвалення) на моральний вчинок і негативна – на неморальний; – позитивна емоційна реакція на моральні якості та категорії і негативна – на неморальні якості та категорії людини.	Методика Г. Урунтаєвої та Ю. Афонкіної «Сюжетні картинки»; «Що ми цінуємо в людях».
Інформаційно-пізнавальний	– обізнаність дітей про моральні якості та моральні категорії та норми; вміння	Методика Г. Урунтаєвої та Ю. Афонкіної «Оціни вчинок»; «Справжній друг».

	<p>диференціювати поняття «добро» і «зло», оцінювати відповідні вчинки (свої та інших людей)</p> <p>– вміння ініціювати допомогу та підтримку всім, хто цього потребує</p> <p>– обізнаність творів на моральні теми, розуміння моралі твору</p>	
Когнітивний	<p>– свідоме дотримання мораль-них норм, самоаналізу своєї поведінки;</p> <p>– вміння дитини турбуватися про інших, співчувати їм, прагнення бути корисним</p>	<p>Методика Г.Урунтаєвої та Ю.Афонкіної «Чарівник»</p>

Для кількісної оцінки результатів дослідження були визначені три рівні вихованості моральних якостей (високий, середній, низький) відповідно до визначених критеріїв та показників.

Високий рівень – дитина ознайомена з моральними категоріями (доброта, дружба, повага, співчуття), моральними якостями (ввічливість, скромність, чесність) і моральними нормами (піклуватися про молодих, повага до старших, взаємодопомога), добре знає та може пояснити їх значення; позитивно реагує на моральні і негативно на неморальні вчинки; правильно називає моральну норму, адекватно аналізує і оцінює поведінку однолітків і власну поведінку; усвідомлено висловлює свою позицію щодо подій, ситуацій, інших осіб та самої себе, свідомо дотримується моральних норм, самоаналізує свою поведінку, уміє турбуватися про довколишніх і співпереживати їм.

Середній рівень – дитина розуміє значення моральних категорій, моральних якостей та норм, ознайомена з нормами і правилами морально-етичної поведінки; не завжди уміє висувати своє ставлення до позитивних і негативних героїв твору, пояснити свою думку; дитина цього рівня здебільшого адекватно коментує поведінку героїв, свою власну й однолітків, розкриваючи її детальними висловлюваннями; переважно проявляє бажання турбуватися про довколишніх та співпереживає їм.

Низький рівень – дитина має обмежений обсяг знань та уявлень про мораль та моральну поведінку, вона не вміє використовувати їх ні в ігровій, ні в самостійній роботі; не може пояснити значення моральних якостей і норм; неадекватно оцінює поведінку героїв художніх творів, однолітків та власну поведінку; дотримується окремих норм і правил морально-етичної поведінки, але лише після неодноразового нагадування й перевірянь з боку дорослого; не виявляє співпереживання та піклування про довколишніх.

Для виявлення показників вихованості моральних якостей у дітей старшого дошкільного віку за емоційно-почуттєвим критерієм ми дібрали такі експериментальні завдання: «Сюжетні картинки» (додаток А). Старшому дошкільнику пропонували картинки із зображенням позитивних та негативних вчинків дітей. Важлива була емоційна реакція дитини, а також її пояснення. Вона повинна була дати моральну оцінку зображеним на картинці вчинкам, це дало нам можливість оцінити адекватність її емоційних реакцій на моральні норми. Дитина проявляла позитивну емоційну реакцію (посмішкою, схваленням) на моральний вчинок і негативну емоційну реакцію (засудження, незадоволення тощо) – на неморальний.

Під час проведення бесіди «Що подобається тобі в людях, а що ні» (додаток Б) дітям задавалися питання, наприклад: «Чи подобається тобі хлопчик, який полюбляє хвастати?», «Яка людина тобі більше подобається : добра чи зла?, чесна або безчесна?, щедра або жадібна?» та інші. Відповіді дітей дозволили нам виявити прояв у них позитивної емоційної реакції на

моральні якості та категорії і негативної – на неморальні якості та категорії людини.

Для виявлення показників вихованості моральних якостей за інформаційно-пізнавальним критерієм ми використали наступні завдання:

«Оціни вчинок» (додаток В). Дитині пропонувалися сюжетні картинки, на яких були зображені позитивні і негативні вчинки дітей. Дошкільник повинен був оцінити моральний вчинок дитини з картинки («добрий» чи «поганий» вчинок, пояснити чому і як би він вчинив). Відповідь дитини дозволила нам виявити обізнаність дошкільників про моральні якості та моральні категорії, норми, вміння диференціювати поняття «добро» і «зло», оцінювати відповідні вчинки (свої та інших людей).

Завдання «Справжній друг» (додаток Г) складалося з дев'яти запитань про дружбу, про допомогу слабшим. Відповіді дітей дозволили нам визначити вміння дитини ініціювати допомогу та підтримку всім, хто цього потребує.

Бесіда за творами В. О. Сухомлинського (додаток Д) дозволила виявити у дітей знання творів на моральні теми, їх розуміння моралі твору. У дітей були виявлені знання творів, у яких розповідалось про турботливість, ввічливість, взаємодопомогу, дружелюбність, скромність, милосердя. Також їм були запропоновані ситуації, які вони повинні були вирішити. Наприклад, дитині запропонували розказати, як взаємодопомога може допомогти у випадку, коли ведмедиха загубила ведмежа; вовчиця загубилась, і вовченята залишились одні; у білки вкрали всі запаси на зиму; дятел зламав свій дзьоб; грибник наступив на мурашник тощо.

З метою діагностики показників вихованості моральних якостей за когнітивним критерієм ми застосували спостереження за діяльністю дошкільників у грі, у режимних моментах, методику «Чарівник».

Спостереження за дітьми дозволили нам виявити вміння дитини свідомо дотримуватися моральних норм, робити самоаналіз своєї поведінки.

Методика «Чарівник» (додаток Ж) передбачає 15 запитань-бажань. Чарівник-дитина могла здійснювати бажання, якщо воно йому подобається (таке бажання відмічалось *жовтим* кружечком), якщо дитина не буде здійснювати бажання, то воно відмічалось чорним кружечком; якщо Чарівник-дитина вагається у рішенні – у нього був кружечок *бузкового* кольору. Ці відповіді дозволили нам виявити вміння дитини турбуватися про інших, прагнення бути корисним.

Критерії оцінювання за кожною методикою наведені після її тексту в додатках.

В кінцевому підсумку високий рівень вихованості моральних якостей (береться середнє значення за трьома критеріями) засвідчувала дитина, яка набирала 20-24 бали, середній рівень – 9-19 балів, низький – 0-8 балів.

Показники рівня вихованості моральних якостей у дітей ЕГ та КГ за емоційно-почуттєвим критерієм на констатувальному етапі експерименту представлені у таблиці 2.2.

Таблиця 2.2

Показники рівня вихованості моральних якостей у дітей ЕГ та КГ за емоційно-почуттєвим критерієм на констатувальному етапі експерименту

Етапи експерименту	Групи	Рівні		
		Високий	Середній	Низький
Констатувальний	ЕГ - 10	-	60 %	40 %
	КГ - 10	-	70 %	30 %

Отримані дані, що представлені у таблиці 2.2., свідчать про те, що: високого рівня вихованості моральних якостей за емоційно-почуттєвим критерієм не показала жодна дитина експериментальної та контрольної груп. Середній рівень виявлений у дітей ЕГ (60%) та у дітей КГ (70%).

Діти, віднесені до середнього рівня вихованості моральних якостей за емоційно-почуттєвим критерієм, у відповідях на запропоновані методики

недостатньо яскраво проявляли свої позитивні емоції на моральні вчинки інших людей і негативні емоції – на неморальні вчинки. Діти виразили обурення на картинку, де діти сварилися із-за іграшки, схвалили хлопчика, який допоміг бабусі перейти дорогу та матусі донести сумки. Решта вчинків героїв картинок у них не викликала ані позитивних емоцій, ані негативних.

На запитання бесіди «Що подобається тобі в людях, а що ні?» діти відповідали однозначно «Так», «Ні». Пояснити свою відповідь не могли, емоції проявляли лише на ті запитання, які їх стосувалися особисто, наприклад «Як ти будеш відноситися до друга, який тебе обманув?», «Яка людина тобі більше подобається: добра чи зла? Чесна або безчесна? Щедра або жадібна?», решта запитань ні позитивних ні негативних емоцій у дітей не викликали. Відповідаючи на запитання бесіди, більшість дітей користувалася незначною допомогою дорослого, відповіді також були однозначними, без прояву будь-яких емоцій на обличчі.

Низький рівень вихованості моральних якостей за емоційно-почуттєвим критерієм виявлений у 40% дітей експериментальної групи та 30% дітей контрольної групи.

Діти цієї групи нездатні проявляти свої позитивні та негативні емоції. Під час проведення експерименту вони однозначно оцінювали вчинки дітей: «Цей хлопчик поступив добре», «Цей хлопчик поступає погано», причому часто помилялися. Вони не змогли дати відповіді на запитання бесіди навіть за допомогою дорослого.

Показники рівня вихованості моральних якостей у дітей ЕГ та КГ за інформаційно-пізнавальним критерієм на констатувальному етапі експерименту представлені у таблиці 2.3.

Отримані дані, що висвітлені у таблиці 2.3, свідчать про те, що середній рівень вихованості моральних якостей за інформаційно-пізнавальним критерієм виявлений у 70% дітей експериментальної групи та у дітей контрольної групи – 80 %.

Показники рівня вихованості моральних якостей у дітей ЕГ та КГ за інформаційно-пізнавальним критерієм на констатувальному етапі експерименту

Етапи експерименту	Групи	Рівні		
		Високий	Середній	Низький
Констатувальний	ЕГ- 10	-	70%	30%
	КГ- 10	-	80%	20%

Діти, віднесені до середнього рівня, розуміють значення моральних категорій, якостей та норм: «Хлопчик поділився яблуком з дівчиною», «Хлопчик допомагає матері донести сумки», «Хлопчик не береже природу, ламає гілки дерев». Відповіді діти дали на всі сюжетні картини, але не завжди зуміли пояснити своє ставлення до позитивних і негативних вчинків дітей. Діти адекватно прокоментували поведінку героїв твору В. О. Сухомлинського «Хто кого веде додому» Василька та Толика, виказали свою власну думку щодо поведінки Василька. При підборі творів на ввічливість, взаємодопомогу діти скористались незначною допомогою вихователя. В основному дошкільники самостійно можуть визначити і зрозуміти мораль твору, хоча деколи припускаються незначних неточностей. Ці діти здатні проявляти турботливість про довколишніх та співпереживати їм.

Відповідаючи на завдання методики «Справжній друг» можна було спостерігати позитивні емоції на обличчі дітей, коли вони розповідали про свого друга та про свою допомогу другу (діляться іграшками, олівцями на занятті з малювання тощо). На запитання «Що таке дружба?» діти чітко не змогли дати відповіді, хоча більшість із них впевнена, що друзям треба допомагати, захищати їх.

Низький рівень вихованості моральних якостей за інформаційно-пізнавальним критерієм спостерігається у 30% дітей експериментальної групи та дітей контрольної групи – у 20%.

Діти з низьким рівнем виявили відривчасті знання, уміння та навички, які не вміють використовувати ні в ігровій, ні в самостійній роботі, ні під час заняття; ці діти назвали лише декілька моральних категорій («добро», «дружба»), якостей («ввічливий», скромний») і норм («взаємодопомога», «повага до старших»), але пояснити їх значення вони не змогли; вони не змогли оцінити поведінку героїв твору В. О. Сухомлинського «Хто кого веде до дому» Василька та Толика, не змогли сформулювати мораль твору, підібрати твори на відповідну моральну тематику навіть за допомогою вихователя.

Також діти не змогли розповісти про свій добрий вчинок; більшість дітей на запитання «Чи потрібно захищати слабших тварин?» відповіли «Ні. Вони кусаються / дряпаються». На запитання бесіди їм важко було дати відповідь навіть за допомогою дорослого.

Високого рівня вихованості моральних якостей за інформаційно-пізнавальним критерієм не показала жодна дитина із експериментальної та контрольної груп.

Показники рівня вихованості моральних якостей у дітей ЕГ та КГ за когнітивним критерієм на констатувальному етапі експерименту представлені у таблиці 2.4.

Показники рівня вихованості моральних якостей у дітей ЕГ та КГ за когнітивним критерієм на констатувальному етапі експерименту

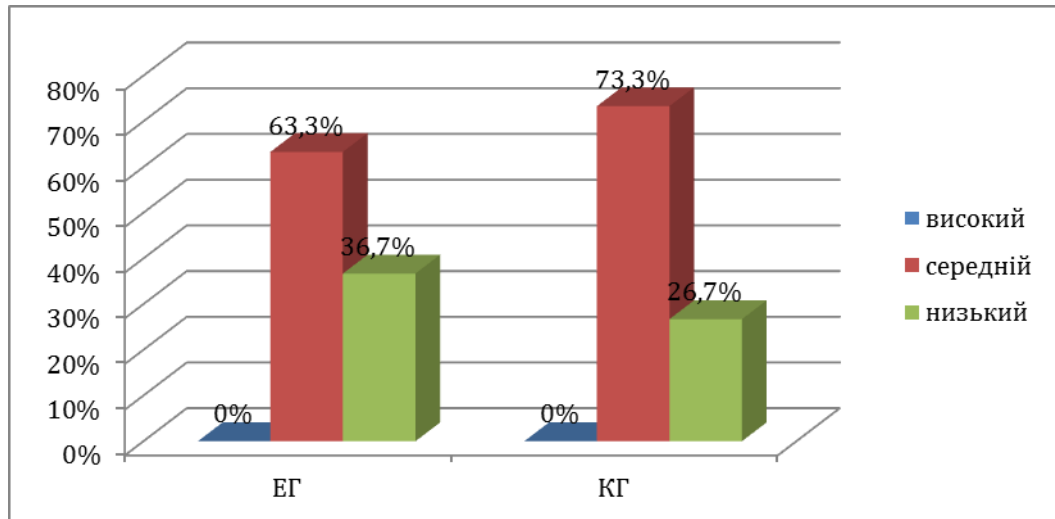
Етапи експерименту		Рівні		
		Високий	Середній	Низький
Констатувальний	ЕГ - 10	-	60 %	40 %
	КГ - 10	-	70 %	30 %

Дані таблиці 2.4. свідчать про те, що високого рівня вихованості моральних якостей за когнітивним критерієм не досягла жодна дитина експериментальної та контрольної груп. Середній рівень виявлений у 60% дітей експериментальної та 70% дітей контрольної груп. Діти із середнім рівнем розвитку моральних якостей за когнітивним критерієм не завжди свідомо дотримувалися моральних норм, слабо контролюють свою поведінку: під час гри вони могли образити свого товариша, штовхнути його, навіть вдарити; іноді виявляли турботу, співчуття до навколишніх, епізодично виявляли прагнення бути корисним для інших людей – за результатами завдань методики «Чарівник» (додаток К). У процесі спілкування не завжди проявляли гуманні відносини до однолітків, бували ввічливими тощо.

Низький рівень виявлений у 40% дітей експериментальної та 30% дітей контрольної групи. Діти з низьким рівнем розвитку моральних якостей за когнітивним критерієм не дотримувалися моральних норм, не здатні були контролювати свою поведінку; турботу, співчуття до навколишніх виявляли іноді, після багаторазових нагадувань дорослого; вони не виявляли прагнення бути корисним для навколишніх. У ігровій діяльності часто були агресивні по відношенню до своїх однолітків, не вживали ввічливі слова під час спілкування з однолітками чи дорослими.

Середньоарифметичні результати вихованості моральних якостей старших дошкільників відображені на рисунку 2.1.

Отже, дані діаграми на рис. 2.1. свідчать про те, що результатів високого рівня вихованості моральних якостей не досягла жодна дитина ні експериментальної, ні контрольної групи.

Рис.2.1. Середньоарифметичні показники рівня вихованості моральних якостей старших дошкільників на констатувальному етапі експерименту

До середнього рівня були віднесені діти, які продемонстрували засвоєння моральних норм, але не завжди їх проявляли в різних видах діяльності та під час взаємодії з однолітками; досліджувані не завжди протидіяли вчинкам, що суперечили моральним нормам, здебільшого у присутності дорослих; діти дотримувалися моральної поведінки з метою отримання похвали чи уникнення покарання. Діти виявляли співчуття і співпереживання тільки в уявних ситуаціях; уміння розв'язувати конструктивно конфліктні ситуації недостатньо сформовані. Дитина допомагала іншим, але при цьому привертала увагу і наголошувала на своїх позитивних вчинках. Моральне ставлення до інших носило епізодичний характер і залежало, як правило, від того чи є цей інший його другом. У дитини наявні знання щодо більшості характеристик моральних норм поведінки, як правило вони деталізовані; дитина називала моральну норму поведінки, правильно оцінювала поведінку дітей, але не мотивувала її виконання. Епізодично давала моральну оцінку

вчинкам інших. Критеріями оцінювання моральної поведінки не володіє. Невпевнено з утрудненнями, і лише з допомогою дорослого давала аргументовану моральну оцінку своїх дій. Дошкільник реагував на зауваження лише з боку важливого для нього дорослого. Дитина розуміла, що для того щоб її любили, поважали і цінували, потрібно бути слухняним, хорошим, нікого не ображати. Вона добивалася визнання в групі однолітків. Але вони цікавили її лише як засіб самоствердження. Дошкільник напружено стежив за успіхами інших і радів їх невдачам. Він оцінював однолітка неадекватно, з точки зору своїх достоїнств. Система поглядів, переконань щодо зла і добра, чесності нечесності, справедливості і несправедливості нестійка.

Досліджувані з низьким рівнем вихованості моральних якостей знали моральні норми, але спостерігалась відсутність навичок їх виконання; у різних ситуаціях спостерігалися прояви невихованості та недотримання моральних норм; у дітей не сформовані поняття про моральні якості; у поведінці переважала егоїстична спрямованість; досліджувані не виявляли співчуття та співпереживання; у них не сформовані навички керування емоційними станами; діти не мали бажання надавати допомогу оточуючим в разі потреби.

Отже, результати констатувального етапу експерименту показали середній і низький рівень моральної вихованості старших дошкільників. Це вимагало обґрунтування ефективних педагогічних умов та технологій виховання моральних якостей у дітей старшого дошкільного віку засобом творів В. О. Сухомлинського.

2.2. Система роботи з виховання моральних якостей у старших дошкільників засобом творів В. О. Сухомлинського

Результати констатувального етапу підтвердили необхідність проведення формувального етапу експерименту з підвищення рівня вихованості моральних якостей у дітей експериментальної групи засобом творів В. О. Сухомлинського.

Формувальний етап експерименту був спрямований на:

1. Розробку і реалізацію педагогічних умов використання творів В. О. Сухомлинського у процесі виховання моральних якостей старших дошкільників.

2. Створення навчально-методичного забезпечення процесу виховання моральних якостей у дітей старшого дошкільного віку засобом творів В. О. Сухомлинського.

З цією метою для старших дошкільників нами були підібрані твори В. О. Сухомлинського, які сприяють вихованню таких моральних якостей дітей як доброта, чесність, чуйність, відповідальність, співчуття (див. таблицю 2.5).

Таблиця 2.5

Підбір творів В. О. Сухомлинського морального спрямування

	Моральна якість	Казки	Оповідання
	Доброта, ввічливість, щирість, бажання допомагати іншим.	«Рибка і жабка»	«Через потік»
		«Про синичку та дівчинку Мар'янку»	«Горбатенька дівчинка»
		«Бджілка і гарбузова квітка»	«Мишкові купили велосипед»
		«Хай будуть і Соловей і Жук»	«Кінь утік»
		«Їжачок»	«Лижі і ковзани»
		«Як зайчики грілися	«Скажи людині

		проти Місяця»	«Здрастуйте»
			«У кого радість, а в кого горе
			«Від верби до тополі та від тополі до верби»
	Турботливість, чуйність, відповідальність, милосердя, лагідність, доброта, терпимість до недоліків інших.	«Гніздо в шапці»	Намісто з чотирма променями
		«Як білочка дятла врятувала»	«Покинуте кошеня»
			«Лялька під дощем»
			«Хто кого веде додому»
			«Щоб метелик не наколовся»
	Повага та любов до батьків		«Людина з кам'яним серцем»
		«Їжачиха приголубила»	«Легенда про материнське серце»
			«Як загинула білка»
		«Найгарніша мама»	
	Відповідальність, готовність прийти на допомогу, вміння поборювати свій страх	«Із шаблею на вовка»	«Дідусева заповідь»
		«Хлопчик, що боявся темряви»	«Соловейкове гніздо»
		«Дівчинка і синичка»	«Батьків олівець»
	Чесність, правдивість, доброта	«Лисенятко»	

Тексти творів було проаналізовано, виділено їх моральну цінність та виховну мету.

Наступним кроком було проведення роботи з дітьми ЕГ з метою виховання у них моральних якостей засобом творів В. О. Сухомлинського.

З творами В. О. Сухомлинського дітей знайомили на заняттях з розвитку мовлення, під час образотворчої діяльності (малювання, аплікація), на заняттях гуртка «Зростаємо добрими та чуйними», вдома з батьками.

З метою реалізації завдань формувального етапу експерименту було розроблено перспективний план освітньої роботи з виховання моральних якостей засобом творів В. О. Сухомлинського та конспекти відповідних занять (таблиця 2.6).

Таблиця 2.6.

Перспективний план освітньої роботи з виховання моральних якостей засобом творів В. О. Сухомлинського

Дата і час проведення заняття	Назва творів В. О. Сухомлинського	Мета заняття	Вид заняття
12.01. 21 перша половина дня	«Як зайчики грілися проти Місяця», «Від верби до тополі та від тополі до верби», «Про синичку та дівчинку Мар'янку».	Виховувати доброту, ввічливість, щирість, бажання допомагати іншим, співчуття	заняття з розвитку мовлення «Зимова пригода» (додаток Л)
13.01.21 друга половина дня	«Горбатенька дівчинка»	Закріпити моральні якості «доброта», «співчуття»	аплікація до твору В. О. Сухомлинського «Горбатенька дівчинка»
14.01.21 друга половина дня	«Скажи людині «Доброго дня», «Їжачок», «Через потік»	Виховувати у дітей ввічливість, турботливість, повагу до старших	заняття гуртка
15.01.21. друга половина	«Мишкові купили велосипед»	закріпити моральну якість «добро»	заняття з малювання

дня			
18.01.21. друга поло- вина дня	Рибка і жабка	виховувати турботу, бажання прийти на допомогу другу	інсценізація казки
19.01.21. перша половина дня	«Найгарніша мама», «Їжачиха приголубила», «Легенда про материнське серце»	Виховувати любов до батьків, бажання ставати кращими, добрішими, цінувати доброзичливе ставлення до навкол.	Заняття з розвитку мовлення «Найгарніша мама» (додаток М)
20.01.21. друга половина дня	«Бджілка і гарбузова квітка»	виховувати у дітей гостинність, толерантність	Заняття гуртка
21.01.21. перша половина дня	«Лисенятко»	Виховувати непримиренне ставлення до брехні у всіх її проявах, виховувати чесність, правдивість.	Заняття з розвитку мовлення «Про правду і кривду» (додаток Н)
22.01.21.	«Хай будуть і Соловей і Жук», «Кінь утік»	Закріпити моральні якості «добро», «відповідальність»	читання з батьками, зробити аплікацію до твору «Кінь утік»
25.01.21 Перша половина дня Друга половина дня	«Дівчинка і синичка», «Соловейкове гніздо», «Хлопчик, що боявся темряви» «Гніздо в шапці»	виховувати відповідальність, готовність прийти на допомогу, вміння поборювати свій страх закріплення поняття «турботливість»	Заняття з розвитку мовлення заняття з малювання
26.01.21.	«Намісто з чотирма	Виховувати доброту,	Заняття з

перша половина дня	променями», «Щоб метелик не наколовся», «Хто кого веде додому»	чуйність, милосердя, співчутливість, здатність розуміти необхідність доброзичливих стосунків з ровесниками, любов і повагу до ближніх, друзів, бажання допомагати іншим.	розвитку мовлення «Коли в серце живуть добринки» (додаток П)
27.01.21. Друга половина дня	«Лисенятко»	Закріпити непримиренне ставлення до брехні у всіх її проявах, моральні якості «чесність», «правдивість».	Заняття гуртка. Інсценізація казки «Лисенятко»
28.01.21. перша половина дня	«Покинуте кошеня», «Лялька під дощем», «Як білочка дятла врятувала»	Формувати уявлення дітей про чуйність, відповідальність, навчати дітей уникати байдужого та неприязного ставлення до людей	Заняття з розвитку мовлення «Чужої біди не буває» (додаток Р)
29.01.21	«Лижі і ковзани», «Людина з кам'яним серцем», «Як загинула білка»	Закріплення набутих моральних якостей	читання з батьками, зробити малюнок до твору «Як загинула білка»

Для ефективності роботи з виховання моральних якостей у дітей старшого дошкільного віку один раз на тиждень проводились заняття гуртка «Зростаємо добрими та чуйними» згідно з розробленою програмою, (таблиця 2.7).

Мета програми: виховання та закріплення моральних якостей (доброти, чесності, відповідальності, чуйності, співчуття, бажання прийти на допомогу тощо) у дітей старшого дошкільного віку.

Таблиця 2.7.

Програма роботи гуртка «Зростаємо добрими та чуйними» за творами В. О. Сухомлинського на січень місяць (2021 р.)

Дата	Тема	Мета	Твір В.О.Сухомлинськ ого	Методи
14.01.21	«Подорож у країну краси і добра» (додаток С)	Виховувати у дітей ввічливість, турботливість, повагу до старших	«Скажи людині «Доброго дня», «Їжачок», «Через потік»	читання твору, бесіда за змістом твору, інсценізація.
20.01.21.	Робота над твором «Бджілка і гарбузова квітка»	вчити дітей уважно слухати текст, аналізувати поведінку героїв твору та порівнювати її з власною, виховувати у дітей гостинність, толерантність, працьовитість.	«Бджілка і гарбузова квітка»	читання твору, бесіда за прочитаним, дидактична гра «Що із чого?», читання прислів'їв.
27.01.21.	Інсценізація казки В. О. Сухомлинського	Закріпити непримиренне ставлення до	«Лисенятко»	інсценізація твору, перегляд

	«Лисенятко»	брехні у всіх її проявах, моральні якості «чесність», «правдивість».		мультфільму «Якщо ти скоїв поганий вчинок», дидактична гра «Добрі та погани вчинки»
--	-------------	--	--	---

Отже, на заняттях з розвитку мовлення, малювання, аплікації та гурткових заняттях нами використовувалися такі основні форми роботи з творами В. О. Сухомлинського:

- слухання творів;
- читання творів;
- бесіди за змістом творів;
- перегляд мультфільмів;
- дидактичні ігри;
- виготовлення і добір ілюстрацій до творів;
- виготовлення масок для інсценізації творів;
- інсценізація творів.

В ході роботи над творами В. О. Сухомлинського ми планували виконати наступні завдання:

- навчити дітей бачити духовний світ героїв;
- сформувати у вихованців вміння аналізувати моральні вчинки героїв;
- виховувати щирість почуттів;
- прагнути до того, щоб діти не були байдужими до оточуючих, до чужого горя;

- навчити дітей розв'язувати проблемні ситуації морального спрямування.

Під час використання творів В. О. Сухомлинського у вихованні моральних якостей старших дошкільників ми мали на меті реалізацію наступних педагогічних умов:

- врахування рівня моральної вихованості дітей;
- зважання на інтерес дошкільників до тематики казок та оповідань В. О. Сухомлинського;
- добір творів та їх органічне поєднання з іншими засобами морального виховання;

Заняття гуртка проводились в другу половину дня в комплексі з інсценізацією, щоб діти могли краще засвоїти зміст твору, його мораль, проаналізувати поступки героїв твору та порівняти їх поступки з власними.

Під час занять з використанням творів В. О. Сухомлинського ми спочатку формували у дітей поняття тих чи інших моральних якостей, а потім на заняттях з аплікації, малювання у другу половину дня діти закріплювали їх. Дошкільнята на аркуші паперу «вклали» в малюнок чи аплікацію усі свої емоції та почуття, обирали відповідні кольори, що характеризували їх настрої. Важливим було те, що дитина могла висловити свою думку, підкреслити позитивні або негативні риси персонажів твору.

Для закріплення матеріалу, з яким ознайомились діти в групі, ми пропонували виконати вдома з батьками такі завдання – прочитати казку, обговорити її зміст, намалювати або зробити аплікацію за змістом того твору, що сподобався або запам'ятався дитині.

Плануючи систему роботи по вихованню моральних якостей старших дошкільників, ми пам'ятали про необхідність співпраці з батьками. На нашу думку, питання педагогічної просвіти батьків щодо виховання моральних якостей у дітей є надзвичайно вагомим та актуальним. Ми прагнули сформуванню у батьків поняття про те, що дошкільне дитинство є важливим періодом для засвоєння дітьми моральних норм та виховання

моральних якостей, а тому потрібно створити необхідні умови для формування підростаючої особистості. Тому ми проводили індивідуальні консультації та бесіди з батьками, наголошуючи на тому, щоб набуті знання, вміння, навички стали для дітей нормою і правилом у повсякденному житті як у дитячому садку, так і за його межами, підкреслювали роль творів В. О. Сухомлинського у моральному вихованні дітей. Також для батьків ми підготували буклети «Виховуємо моральні якості дошкільника за допомогою творів В. О. Сухомлинського» (додаток Т), «Казки та оповідання В. О. Сухомлинського для читання та обговорення з дітьми вдома» (додаток У). На сайті ЗДО ми розмістили матеріали до рубрики «Педагогічна бібліотека для батьків» «Як виховати дитину доброю та чуйною» (додаток Ф).

Для вихователів, які працюють з дітьми старшого дошкільного віку, ми підготували методичні рекомендації «Виховання моральних якостей старших дошкільників засобом творів В. О. Сухомлинського».

Отже, запропоноване нами навчально-методичне забезпечення процесу виховання у дітей старшого дошкільного віку моральних якостей засобом творів В. О. Сухомлинського та реалізація педагогічних умов їх використання сприяли ефективному вихованню моральних якостей у дітей, таких як доброта, чуйність, відповідальність, співчутливість, чесність, ввічливість тощо.

2.3. Аналіз результатів дослідження вихованості моральних якостей у дітей старшого дошкільного віку засобом творів В. О.Сухомлинського

На завершальному етапі експериментальної роботи був проведений контрольний експеримент, який мав на меті перевірку ефективності системи роботи, проведеної на формувальному етапі.

Завданнями реалізації мети контрольного етапу експерименту було визначено:

- виявити рівні вихованості моральних якостей у дітей експериментальної та контрольної груп за допомогою методик, застосованих на констатувальному етапі експерименту;

- здійснити порівняльний аналіз рівнів вихованості моральних якостей у дітей ЕГ та КГ на констатувальному та контрольному етапах дослідження.

Кількісна характеристика рівнів вихованості моральних якостей у дітей експериментальної та контрольної груп за емоційним критерієм на контрольному етапі експерименту відображеному таблиці 2.8.

Отримані дані, що представлені у таблиці 2.8., свідчать про те, що: високого рівня вихованості моральних якостей за емоційним критерієм показало 20% дітей експериментальної групи, в контрольній групі високого рівня не виявлено. Ці діти добре ознайомлені з моральними категоріями, вони яскраво виражали свої позитивні емоції до добрих вчинків героїв картинок і негативні емоції щодо неморальних вчинків. Ці діти надають перевагу добрим, чесним людям. Вони бурхливо реагують на обман, хвастливість однолітків, співчувають покинутим тваринам і дітям, у яких немає друзів.

Показники рівня вихованості моральних якостей у дітей ЕГ та КГ за емоційно-почуттєвим критерієм на контрольному етапі експерименту

Етапи експерименту	Групи	Рівні		
		Високий	Середній	Низький
контрольний	ЕГ - 10	20%	70 %	10 %
	КГ - 10	-	80 %	20 %

Середній рівень виявлений у дітей ЕГ (70%) та у дітей КГ (80%). Діти, які показали середній рівень вихованості моральних якостей за емоційно-почуттєвим компонентом, у своїх відповідях недостатньо яскраво проявляли позитивні емоції на моральні вчинки інших людей і негативні емоції – на неморальні вчинки. Діти монотонно оцінювали поведінку героїв картинки: добрий вчинок чи ні. На контрольному етапі вже більше дітей виявило позитивні емоції на вчинок хлопчика, який допомагав матері донести сумки, хлопчика, який допоміг дівчинці зібрати яблука. На запитання бесіди «Що подобається тобі в людях, а що ні?» діти вже могли пояснити свою відповідь, але більшість дітей не відчувала співчуття до навколишніх, відповідали однозначно, без прояву будь-яких емоцій на обличчі.

Низький рівень вихованості моральних якостей за емоційно-почуттєвим критерієм виявлений у 10% експериментальної групи та 20% контрольної групи. Діти з низьким рівнем вихованості моральних якостей майже не проявляли ні позитивні, ні негативні емоції. На контрольному етапі експерименту вони продовжували однозначно оцінювали вчинки дітей: «добрий вчинок», «поганий вчинок», також часто допускали помилки. Відповідаючи на запитання бесіди, вони не змогли пояснити свої відповіді навіть за допомогою дорослого.

Порівнюючи результати контрольного етапу дослідження з констатувальним, можна відмітити, що позитивні зміни у рінях вихованості

моральних якостей за емоційним критерієм відбулися як у дітей експериментальної, так і контрольної групи. Так, високий рівень вихованості моральних якостей за емоційно-почуттєвим критерієм у дітей експериментальної групи збільшився на 20%, середній рівень в обох групах збільшився на 10%, низький рівень у дітей експериментальної групи зменшився на 30%, у дітей контрольної групи – на 10%.

Показники рівня вихованості моральних якостей у дітей ЕГ та КГ за інформаційно-пізнавальним критерієм на контрольному етапі експерименту представлені у таблиці 2.9.

Таблиця 2.9

Показники рівня вихованості моральних якостей у дітей ЕГ та КГ за інформаційно-пізнавальним критерієм на контрольному етапі експерименту

Етапи експерименту	Групи	Рівні		
		Високий	Середній	Низький
контрольний	ЕГ- 10	30%	70%	-
	КГ- 10	10%	80%	10%

Отримані дані, що висвітлені у таблиці 2.9, свідчать про те, що високий рівень вихованості моральних якостей за інформаційно-пізнавальним критерієм виявлений у 30% дітей ЕГ та 10% дітей КГ, середній рівень вихованості моральних якостей за інформаційно-пізнавальним критерієм показало дітей 70% експериментальної групи та контрольної групи – 80 % низький рівень у дітей ЕГ не виявлений, в КГ на низькому рівні залишилося 10% дошкільників.

Дошкільники з високим рівнем правильно називали моральні норми, адекватно аналізували і оцінювали поведінку однолітків і власну поведінку; усвідомлено висловлювали свою позицію щодо подій, ситуацій, інших осіб та самої себе, добирали твори на запропоновані моральні теми, формулювали і розуміли мораль твору.

Діти, віднесені до середнього рівня, у своїх відповідях користувалися незначною допомогою дорослих, вони в цілому розуміли значення моральних категорій, якостей та норм, правильно оцінювали поведінку героїв картинок, але не завжди збули здатні висказати своє ставлення до вчинків дітей. Кількість дітей, які адекватно прокоментували поведінку героїв твору В. О. Сухомлинського «Хто кого веде до дому» Василька та Толика збільшилась, діти аргументовано вказували власну думку щодо поведінки Василька. Але самостійно підібрати твори на ввічливість, взаємодопомогу більшість дітей була не в змозі, користувалися допомогою дорослого. Також у експериментальній групі збільшилась кількість дітей, які проявляли турботливість про довколишніх та співпереживали їм.

Дітей з низьким рівнем вихованості моральних якостей за інформаційно-пізнавальним критерієм у експериментальній групі не виявлено, в контрольній групі таких дітей виявлено 10%. Знання цих дітей були відривчасті, вони не здатні були їх використовувати ні в ігровій, ні в самостійній роботі, ні під час заняття; діти слабо знали моральні категорії та якості за допомогою навідних запитано дорослого називали моральні норми, пояснити значення яких вони не змогли; не змогли вони і висказати власну думку щодо поведінки героїв твору В. О. Сухомлинського «Хто кого веде до дому» Василька та Толика, підібрати твори на задані моральні якості.

В порівнянні з констатувальним етапом експерименту високий рівень вихованості моральних якостей за інформаційно-пізнавальним критерієм у дітей експериментальної групи підвищився на 30%, у дітей контрольної групи – на 10%, середній рівень в обох групах залишився без змін, низький рівень у дітей ЕГ знизився на 30%, у дітей КГ – на 10%.

Показники рівня вихованості моральних якостей у дітей ЕГ та КГ за когнітивним критерієм на контрольному етапі експерименту представлені у таблиці 2.10.

Таблиця 2.10

Показники рівня вихованості моральних якостей у дітей ЕГ та КГ за когнітивним критерієм на контрольному етапі експерименту

Етапи експерименту	Групи	Рівні		
		Високий	Середній	Низький
контрольний	ЕГ - 10	10%	80 %	10 %
	КГ - 10	-	80 %	20 %

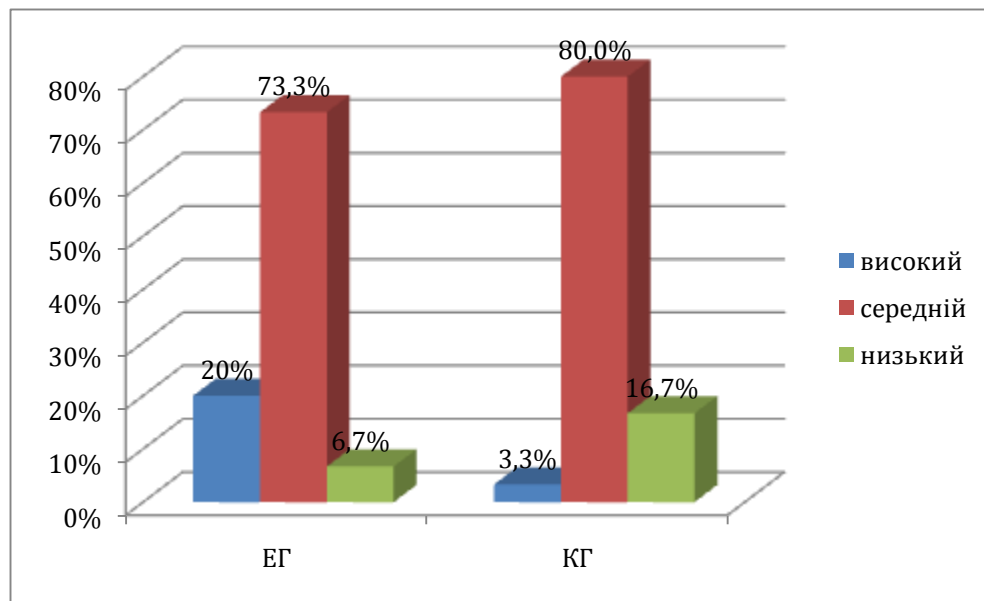
Дані таблиці 2.10. свідчать про те, що високого рівня вихованості моральних якостей за когнітивним критерієм досягло 10% дітей експериментальної групи, в контрольній групі дітей з високим рівнем не виявлено. Діти експериментальної групи під час ігрової, самостійної діяльності, більш свідомо дотримувались моральних норм, турбувалися про довколишніх, співпереживали їм.

Середній рівень виявлений у 80% експериментальної та контрольної груп. Діти із середнім рівнем розвитку моральних якостей за когнітивним критерієм іноді порушували моральні норми, могли посваритися з однолітками, образити їх, вони слабо контролювали свою поведінку; турботу та співчуття до навколишніх виявляли іноді, майже не виявляли прагнення бути корисним для інших людей. У процесі спілкування не завжди були ввічливими.

Низький рівень виявлений у 10% дітей експериментальної та 20% дітей контрольної групи. Діти з низьким рівнем розвитку моральних якостей за когнітивним критерієм звичайно не дотримувались моральних норм, не контролювали свою поведінку; виявляли турботу та співчуття до навколишніх, лише після багаторазових нагадувань дорослого; вони не виявляли прагнення бути корисним для навколишніх. Проявляли агресивність у ігровій діяльності, під час спілкування з однолітками чи дорослими забували вживати ввічливі слова.

В порівнянні з констатувальним етапом дослідження високий рівень вихованості моральних якостей за когнітивним критерієм у дітей ЕГ підвищився на 10%, у дітей КГ – не змінився, середній рівень у дітей ЕГ збільшився на 20%, у дітей КГ – на 10%, низький рівень у дітей ЕГ зменшився на 30%, у дітей КГ – на 10%.

Середньоарифметичні результати вихованості моральних якостей старших дошкільників відображені на рисунку 2.2.

Рис.2.2. Середньоарифметичні показники рівня вихованості моральних якостей старших дошкільників на контрольному етапі експерименту

Як свідчать дані діаграми на рис. 2.2. у дітей експериментальної групи високого рівня вихованості основ моральних якостей досягло 20%, в КГ – 3,3%, на низькому рівні в ЕГ залишилося 6,7%, в КГ – 16,7%.

Простежимо динаміку змін, що відбулися за час проведення експерименту (рис. 2.3.).

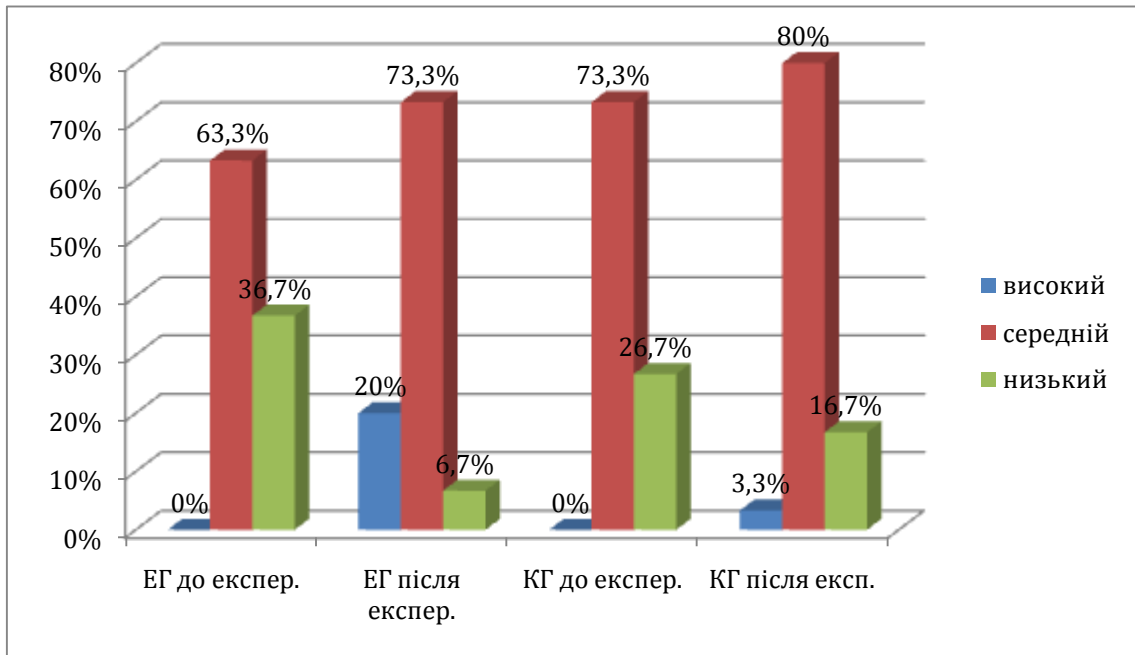

Рис. 2.3. *Динаміка змін, що відбулася за час проведення експерименту в ЕГ та КГ*

За даними діаграми на рис. 2.3. високий рівень вихованості основ моральних якостей у дітей ЕГ збільшився на 20%, у дітей КГ – на 3,3%; середній рівень у дітей ЕГ збільшився на 10%, у дітей КГ – на 6,7%, низький рівень у дітей ЕГ знизився на 30%, у дітей КГ – на 10%.

Узагальнюючи результати дослідницької роботи, можна сказати, що на кінець експерименту спостерігаємо значне підвищення рівнів вихованості моральних якостей у дітей експериментальної групи. Це стало можливим завдяки систематичному та цілеспрямованому застосуванню творів В. О. Сухомлинського на заняттях з розвитку мовлення, образотворчого мистецтва, у самостійній діяльності.

Висновки до 2 розділу

Для визначення рівня вихованості моральних якостей у дітей старшого дошкільного віку, посилаючись на Базовий компонент дошкільної освіти (освітні напрями «Дитина в соціумі») та освітні програмові завдання нами була нами була проведена дослідницька робота щодо виховання основ моральних якостей у старших дошкільників. В ході дослідження були реалізовані такі завдання: визначені критерії і показники рівнів вихованості моральних якостей у старших дошкільників. До обраних критеріїв і показників підібрані експериментальні завдання для визначення рівнів їх розвитку.

За підсумками проведеного експериментального дослідження на констатувальному етапі було виявлено, що рівень вихованості основ моральних якостей у дітей старшого дошкільного віку знаходиться на середньому та низькому рівнях, тому на другому етапі дослідно-експериментальної роботи – формувальному, було розроблено та реалізовано систему роботи з виховання моральних якостей у старших дошкільників засобом творів В. О. Сухомлинського, яку використовували у освітньому процесі закладу дошкільної освіти.

Було проведено контрольне діагностичне обстеження. Порівняльний аналіз рівнів вихованості основ моральних якостей експериментальної і контрольної груп на різних етапах дослідження, засвідчив позитивний результат системи роботи з виховання моральних якостей у старших дошкільників засобом творів В. О. Сухомлинського у дітей експериментальної групи у яких спостерігається значне підвищення рівня вихованості основ моральних якостей. Якщо на початку експерименту високий рівень в ЕГ та КГ був відсутній, середній рівень в ЕГ складав 63,3%, в КГ – 73,3%; на низькому рівні перебувало 36,7% дітей ЕГ та 26,7% дітей КГ, то на контрольному етапі ці результати змінилися. Так, високий рівень в ЕГ показало 20% дітей (збільшився на 20%), в КГ – 3,3% (збільшився на

3,3%); середній рівень в ЕГ показало 73,3% (збільшився на 10%), в КГ – 80% (збільшився на 6,7%); на низькому рівні в ЕГ перебуває 6,7% дітей (зменшився на 30%), в КГ – 16,7% (зменшився на 10%).

Отже, було виконано всі завдання. Реалізована нами система роботи зумовила підвищення рівня вихованості основ моральних якостей у старших дошкільників засобом творів В. О. Сухомлинського.

Методичні рекомендації для вихователів щодо виховання моральних якостей старших дошкільників засобом творів В. О. Сухомлинського

1. Виходячи із проведеної роботи щодо виховання основ моральних якостей у дітей старшого дошкільного віку засобом творів В. О. Сухомлинського рекомендуємо використовувати наступні твори видатного педагога і письменника:

ПЕРЕЛІК ТВОРІВ

В.О.Сухомлинського з виховання основ моральних якостей у старших дошкільників

№ з/п	Моральні якості	Оповідання В.О.Сухомлинського
	Ввічливість – моральна якість, що виражається у постійному поважному ставленні до оточуючих. Вона споріднена з такими якостями вихованої людини, як тактовність, люб’язність, делікатність, доброзичливість, уважність.	Зайшло сонечко. Який музика Цвіркун
	Доброта – чутливе, дружнє ставлення до людей; привітність, ласка, прихильність. Доброзичливість – складова гуманного ставлення до людей. Це така риса людського характеру, яка формується під впливом прагнення творити добро. «Бажати добра – це значить заступити злу дорогу до дитячого серця, закрити серце дитини від зла» (В. О. Сухомлинський)	Намисто з чотирма променями Бо я людина Татусь – це не борода, а очі Яке щастя? Петрик, собака і кошеня Блакитні журавлі
	Дружба – стосунки, відносини, в основі яких лежить взаємна прихильність, довір’я, відданість, товариська солідарність, духовна	Котик і Їжачок

	<p>близькість, спільність інтересів.</p> <p>«Дружба - це школа виховання людських почуттів...У дружбі ми віддаємо сили своєї душі іншій людині і від цього самі стаємо кращими» (В. О. Сухомлинський)</p>	
	<p>Лагідність – властивість за значенням лагідний..</p> <p>лагідний – спокійний, сумирний, тихий; ніжний, ласкавий; який виражає спокій, доброту, ласку, ніжність.</p>	<p>Півень</p> <p>Найласкавіші руки</p>
	<p>Лінь – відсутність бажання працювати, робить будь-що; неробство; стан розслаблення</p>	<p>Ледача подушка</p>
	<p>Любов до родини</p> <p>«Знай, що людський обов’язок дітей – платити батькам за їхнє піклування про тебе, за їх безмежну любов і відданість»</p> <p>« кожен твій крок, кожний твій вчинок – і хороший, і поганий – відгукується в материнському і батьківському серці радістю або болем, щастям або стражданням» В.О.Сухомлинський</p>	<p>Материнське щастя</p> <p>Хлопчик і хвора мама</p> <p>Кашу варила, дітей годувала</p> <p>Сива волосинка</p> <p>Сьома дочка</p>
	<p>Милосердя – добре, співчутливе ставлення до кого-небудь; вияв жалості; помилування</p> <p>Милосердний – який виявляє милосердя; схильний, готовий до добрих учинків.</p>	<p>Як здивувався Мурко</p> <p>Як Сергійко навчився жаліти Покинуте кошеня</p> <p>Наш тато одужав</p> <p>Чого синичка плаче?</p> <p>Це горобці плачуть від холоду</p>

		Як білочка врятувала ящірку
	Патріотизм – любов до своєї Батьківщини, відданість своєму народові, готовність для них на жертви й подвиги. «Патріотизм – це ...осягнення святині – Батьківщини – не тільки розумом, а й перед усім серцем... Патріотизм починається з любові до людини...» В.О.Сухомлинський	А що там за лісом? Мені захотілось додому. Що найтяжче журавлям? Лелеки прилетіли Сонце заходить
	Працьовитість - властивість за значенням працьовитий. Працьовитий – який сумлінно ставиться до роботи; роботящий, звиклий до праці; який виконує корисну роботу «Любов дитини до людей праці – джерело людської моральності» В.О.Сухомлинський	Борщ зі скибкою свіжого хліба Чорні руки Який слід повинна залишити людина на землі? Найкрасивіше і найбридкіше Свято першого хліба
	Прощення – дія за значенням прощати, простити; поблажливість до кого-небудь, скасування кари; помилування	Образливе слово
	Скромність - властивість за значенням скромний. Скромний – який не любить підкреслювати свої заслуги, достоїнства; який не претендує на особливе становище; стриманий у поведженні, вихований; морально-стійкий....	Як Ріка розгнівалася на Дощика Пихатий Півень Два метелики Пихата літера Чому бабуся вийшла з хати? Кожна людина повинна
	Співчуття – чуйне ставлення до чийого- небудь горя, до чийось переживань;	Хай я буду ваша, бабусю

	<p>почуття жалю, викликане чийм-небудь нещастям; жаль, висловлений усно або письмово з приводу нещастя, горя, що спіткали кого-небудь.</p>	<p>Як Метелик напився березового соку Найласкавіші руки Вітаємо Хлопчик і хвора мама Лист до батька</p>
	<p>Чесність - властивість за значенням чесний; чесна поведінка, чесне самовіддане ставлення до когось, чогось.</p> <p>Чесний – який визначається високими моральними якостями; який виражає правдивість, прямоту характеру, відвертість; сумісний з поняттями честі, чесності, з правилами честі; який не заслуговує ніякої догани; порядний, нічим не заплямований.</p>	<p>Чому здивувався Петрик Чому не засинає Пилипко? Соромно перед соловейком</p>
	<p>Чуйність – особливо бережне та уважне ставлення до людей, здатність жити їхніми радощами та турботами, відгукуватися на їхні проблеми.</p>	<p>Святковий обід Чому дідусь такий добрий сьогодні</p>
	<p>Тлумачення слів – «Великий тлумачний словник сучасної української мови». Укладач і головний редактор В.Т. Бусел.- Ірпінь:ВТФ «Перун», 2002</p>	

2. Після прочитання твору проводьте бесіду з дітьми за його змістом.
3. Обираючи твір В. О. Сухомлинського, чітко визначте яку саму якість ви будете виховувати у дитини.
4. Закріплюйте сформовану моральну якість у трудовій, образотворчій, ігровій діяльності.

5. Під час проведення ігрової діяльності, у процесі спілкування з дитиною створюйте ігрові проблемні ситуації, з яких дитина повинна самостійно знайти вихід.

6. Після вирішення проблемної ситуації, обговорювати з дитиною причину її вибору.

ВИСНОВКИ

У процесі виконання бакалаврської роботи був зроблений аналіз психолого-педагогічної літератури з проблеми морального виховання дітей дошкільного віку, визначено термінологічний апарат дослідження. Встановлено, що проблему становлення базису моральної особистості у своїх працях порушували такі вчені як Д. Ельконін, О. Запорожець, О. Кононко, специфіку морального виховання дошкільників вивчали такі відомі науковці, як Л. Артемова, А. Богуш, О. Козлюк, Г. Марчук, Т. Поніманська, В. О. Сухомлинський. Вчені дійшли висновку, що поняття «моральне виховання» є широкоживаним, але його чіткої визначеності немає. У своєму дослідженні під поняттям «моральне виховання» ми розуміли таке виховання, яке зорієнтоване на засвоєння людиною абсолютних вічних моральних норм співжиття, що носять універсальний, вселюдський характер і являють собою необхідний елемент людяності. З'ясовано, що у дошкільному віці моральне виховання спрямоване на формування моральних позицій, ціннісних орієнтирів, інтересів і потреб у дитини. Адже саме у цьому віці закладаються основи морального розвитку особистості, розвиваються уявлення, почуття, звички, які відповідають за її подальше вдосконалення.

З аналізу літературних джерел встановлено, що найбільш ефективним засобом виховання моральних якостей (доброти, любові, співчуття, турботливості тощо) педагоги вважають дитячі літературні твори, зокрема і казки, оповідання В. О. Сухомлинського. Встановлено, що виховання моральних якостей у дітей старшого дошкільного віку під час використання творів В. О. Сухомлинського відбуватиметься ефективніше за умови врахування наявного рівня моральної вихованості дітей, зважання інтересу дошкільників до певної тематики творів педагога та доцільного їх добирання та органічного поєднування з іншими засобами морального виховання, а саме: ігрової, трудової діяльності, спілкування дітей з дорослими тощо.

Для перевірки педагогічних умов використання творів В. О. Сухомлинського в процесі виховання моральних якостей у старших дошкільників була проведена дослідницька робота на базі Лебединського ЗДО «Чайка» Сумської області. В дослідження взяло участь 20 дітей старшого дошкільного віку. В ході дослідження були визначені критерії (емоційно-почуттєвий, інформаційно-пізнавальний, когнітивний) з відповідними показниками. До обраних критеріїв і показників підібрані експериментальні завдання для визначення рівнів їх розвитку.

У результаті проведеного констатувального етапу дослідження виявили середній рівень вихованості основ моральних якостей у дітей старшого дошкільного віку, тому на другому етапі дослідження – формувальному, було розроблено та реалізовано систему роботи з виховання моральних якостей у старших дошкільників засобом творів В. О. Сухомлинського з урахуванням визначених умов.

Апробація системи роботи з розвитку моральних якостей у дітей старшого дошкільного віку засобом казок і оповідань В. О. Сухомлинського засвідчила позитивні зміни в обох групах, але у дітей експериментальної групи відбулися більш суттєві зміни: високий рівень вихованості основ моральних якостей у дітей ЕГ збільшився на 20%, у дітей КГ – на 3,3%; середній рівень у дітей ЕГ збільшився на 10%, у дітей КГ – на 6,7%, низький рівень у дітей ЕГ знизився на 30%, у дітей КГ – на 10%. Таким чином, експериментально-дослідна робота довела ефективність використання творів В. О. Сухомлинського в процесі виховання моральних якостей у дітей старшого дошкільного віку.

За результатами проведеного дослідження розроблені методичні рекомендації для вихователів щодо виховання моральних якостей старших дошкільників засобом творів В. О. Сухомлинського.

Таким чином, мета досягнута, завдання виконані, гіпотеза підтверджена.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Балл Г. О. Орієнтири сучасного гуманізму (в суспільній, освітній, психологічній сферах). Київ – Рівне : Видавець Олег Зень, 2007. 172 с.
2. Бех І. Д. Виховання особистості: Сходження до духовності : наук. видання. Київ : Либідь, 2006. 272 с.
3. Бех І. Д. Виховний контекст рефлексії у науково-дослідній спадщині. *Сучасний виховний процес: сутність та інноваційний потенціал* : матеріали звітної наук.-практ. конференції Ін-ту проблем виховання НАПН України (за 2011 р.) / за ред. О. В. Сухомлинської, І. Д. Бека [та ін.]. Вип. 2. С. 352.
4. Бех І. Д. Духовні цінності як надбання. *Рідна школа*. № 1–2 (985–986). 2012. С. 9–12.
5. Бех І. Д. Інноваційна виховна технологія: сутнісні положення і шляхи реалізації. *Педагогіка і психологія*. 2014. № 1. С. 12–17.
6. Бех І. Д. Спілкування як загальна психологічна основа виховання особистості. *Морально-духовний розвиток особистості в сучасних умовах* (теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді) : збірник наук. праць Київ : Пед. думка, 2000. Кн. 1. 240 с.
7. Бех І. Д. Гідність як духовний геном особистості. *Педагогіка і психологія*. 2009. № 1(62). 168 с.
8. Білозерська С. І. Психологічні умови розвитку моральної свідомості молодшого школяра : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія». Івано-Франківськ, 2004. 20 с.
9. Богуш А. Патріотичне виховання починається з доброти. *Дошкільне виховання*. 2014. №11. С. 4–7.
10. Богуш А. Збагачення словника дошкільників експресивною лексикою народних казок. Одеса: Поліграф, 2005. 251 с.
11. Божович Л. И. Личность и ее формирование в детском возрасте. Москва : Просвещение, 1968. 460 с.

12. Боришевський М. Й. Психологічні закономірності розвитку громадянської свідомості та самосвідомості особистості : у 2-х т. Київ : Дніпро, 2001. 138 с.
13. Варакіна З. Д. Рідне слово. Київ : Школяр, 1999. С. 387-391.
14. Василашко В. Ф. Калинова сопілка. Київ : Школяр, 1998. С. 8-16.
15. Ващенко Г. Виховний ідеал: підручник для педагогів, вихованців, молоді і батьків. Полтава : Полтавський вісник, 1994. 192 с.
16. Виготський Л. С. Вопросы детской психологии. Санкт-Петербург : Союз, 1997. 224 с.
17. Вишневський О. Концепція демократизації українського виховання. *Концептуальні засади демократизації та реформування освіти в Україні. Педагогічні концепції* . Київ : Школяр, 1997. С. 78-122.
18. Гавриш Н., Брежнева О., Кіндрат І., Рейпольська О. Розумне виховання сучасних дошкільнят. Київ : Видавничий Дім «Слово», 2015. 176 с.
19. Гончаренко С. У. Український педагогічний енциклопедичний словник. Вид. друге, доп. й виправл. Рівне : Волинські береги, 2011. 552 с.
20. Деркач В. Примножуючи спадщину Павлиського добротворця. *Початкова школа*. 2000. № 9. С. 6-7.
21. Закон України «Про дошкільну освіту». URL : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2628-14/page>. (дата звернення 5.04.21).
22. Закон України «Про освіту» URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2145-19/page6> (дата звернення 5.04.21).
23. Заліток Л. М. В. О. Сухомлинський про роль казки у вихованні та навчанні дітей з особливими потребами. *Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами*. 2012. № 9. С. 233.
24. Кіліченко Л. М. Українська дитяча література. Київ, 1988. 262 с.
25. Ковальчук В. І. Спогади про В. Сухомлинського. Київ : Освіта, 1990. С. 201-204.

26. Кондаков Б. В., Попкова Т. Д. Художественный мир литературы и феномен детского мирознания. *Вестник Пермского университета*. 2013. Вып. 2(22). С. 139–148.
27. Кононенко О. Л. Педагогічна і вікова психологія. Київ : Академвидав, 2001. 337 с.
28. Кононко О. Л. Соціально-емоційний розвиток особистості (в дошкільному дитинстві). Київ : Освіта, 1998. 218 с.
29. Лисенко Н. В. Етнопедагогіка дитинства : навчально-методичний посібник. Київ : Видавничий дім «Слово», 2011. 720 с.
30. Лохвицька Л. В. Програма з морального виховання дітей дошкільного віку «Скарбниця моралі». Тернопіль: Мандрівець, 2014. 128 с.
31. Лохвицька Л. Моральне виховання: нові чи старі проблеми? *Дошкільне виховання*. 2014. № 7. С. 12-16.
32. Максименко С. Д. Психічне здоров'я дітей. *Психолог*. 2002. № 1. С. 2.
33. Максимюк С. П. Педагогіка : Навчальний посібник. Київ : Кондор, 2009. 670 с.
34. Омельчук В. Педагогіка В. Сухомлинського – педагогіка гуманізму. *Рідна школа*. 2013. № 8–9. С. 28–30.
35. Павелків Р. В. Вікова психологія. вид. 2-е, стер. Київ : «Кондор», 2015. 469 с.
36. Педагогіка українського дошкільця: навч. посіб. для студентів вищих навчальних закладів / Лисенко Н. В., Кирста Н. Р. Київ : Видавничий Дім «Слово», 2010. 360 с.
37. Петренко О. Б. Роль казки у формуванні орієнтації дитини на цінності своєї статі (на матеріалі спадщини Василя Сухомлинського). *Збірник наукових праць «Педагогічні науки»*. 2009. № 53. С. 430.
38. Піроженко Т. О., Карабаєва І. І., Ладивір С. О. Прийняття дитиною цінностей. Київ : Видавничий Дім «Слово», 2018. 240 с.
39. Поніманська Т. І. Моральне виховання дошкільників : навчальний посібник. Київ : Вища школа 1993. 111 с.

40. Пропп В. Я. Мифология сказки. Исторические корни волшебной сказки. Москва : Академия, 2000. 204 с.
41. Психологічний словник / за ред. В. І. Войтка. Київ : Вища шк., 1982. 214 с.
42. Русова С. Вибрані педагогічні твори. Київ : Освіта 1996. 304 с.
43. Руссо Ж.-Ж. Вибрані твори. Москва : Державне видавництво художньої літератури, 1961. 750 с.
44. Сковорода Г. С. Пізнай в собі людину. Львів : Світ, 1995. 528 с.
45. Словник української мови: в 11 тт. АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. Київ : Наукова думка, 1970–1980. С. 128.
46. Сурмило О. А. Вивчення педагогічних умов використання казки як засобу морального виховання старших дошкільників. *Психолого-педагогічні науки*. 2014. № 5. С. 181.
47. Сухомлинский В. О. Как воспитать настоящего человека. Москва : Просвещение, 1990. 263 с.
48. Сухомлинський В. О. Як виховати справжню людину. Київ : Освіта, 1975. 234 с.
49. Сухомлинський В. О. Вибрані твори: у 5 т. Київ : Радянська школа, 1977. Т.4. 640 с.
50. Сухомлинський В. О. Вибрані твори : у 5-ти т. Київ : Рад. школа, 1977. Т. 3. 304 с.
51. Сухомлинський В. О. Виховання обов'язку. Вибрані твори : в 5-ти т. Київ : Радянська школа. Т. 5 : Статті. 1977. 639 с.
52. Сухомлинський В. О. Павлицька середня школа. Вибрані твори: в 5-ти томах. Київ : Радянська школа, 1977. Т. 4. 640 с.
53. Сухомлинський В. О. Чиста криниця. Київ : Рад. школа, 1993. 286 с.
54. Сухомлинський В. О. Серце віддаю дітям. Київ : Освіта, 1971. 242 с.
55. Сухомлинський В. О. Куди поспішали мурашки. Київ : Школяр, 1981. 18 с.

56. Тарасенко Г. С. Організація дитячої ігрової діяльності в контексті наступності дошкільної та початкової освіти: навчально-методичний посібник. Київ : Вид-во «Ліра-К», 2010. 320 с.
57. Ткаченко І. Жива вода криниці. Київ : Освіта. 1993. № 10. С. 6.
58. Українська педагогіка в персоналіях: у 2 кн / О. В. Сухомлинська. Київ : Либідь, 2005. Кн. 2. 552 с.
59. Ушинський К. Д. Вибрані педагогічні твори. Москва : Просвітництво, 1968. 371 с.
60. Хрестоматія з історії дошкільної педагогіки: навч. посіб. / Упоряд. Борисова З. Н., Кузьменко В. У.; За заг. ред. З. Н. Борисова. Київ : Вища шк., 2004. 511 с.
61. Хролець О. І. Використання потенціалу дитячої літератури у формуванні гуманістично-ціннісних орієнтацій дітей дошкільного і молодшого шкільного віку. Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закладах освіти. 2011. № 2(45). С. 19–23.
62. Ценностные ориентации личности / В. В. Козлов, Г. М. Мануйлов, В. Г. Харчев, Н. П. Фетискин. Москва : Наука, 1999. 124 с.
63. Чепіль М. Ідея добра і любові у педагогічній спадщині Василя Сухомлинського. Київ : Молодь і ранок, 2012. № 1. С. 176.
64. Чернега Н. С. Морально-етичне виховання дітей дошкільного віку. Адаптована програма щодо моральноетичного виховання дітей дошкільного віку. Сквиря : Джерело, 2009. 40 с.
65. Чорна К. І. Як виховати культуру гідності. *Шкільний світ*. № 16 (672). 2013. С. 4–37.
66. Якса Н. В. Социально-педагогический словарь. Житомир : Изд-во ЖГУ им. И. Франко, 2007. 192 с.
67. Ясперс К. Смысл и назначение истории : пер. с нем. Москва : Политиздат, 1991. 527 с.
68. Read H. Education through Art. 1959. Dez. P. 15.

69. Lapsley D. K. Moral psychology. Boulder, CO : Westview Press, 1996. 289 p.

70. Базовий компонент дошкільної освіти. URL : <https://mon.gov.ua> > osvita (дата звернення 20.04.21).

71. Національна стратегія розвитку освіти в Україні на 2012–2021 роки. URL : http://www.meduniv.lviv.ua/files/info/nats_strategia.pdf. (дата звернення 5.04.21).

ДОДАТКИ

Додаток А

Діагностичний матеріал для виявлення рівня вихованості моральних якостей за емоційним критерієм

1. Вправа «Сюжетні картинки»

(методика Галини Урунтаєвої та Юлії Афонкіної)

Мета: з'ясувати позитивну емоційну реакцію дитини (посмішка, схвалення) на моральний вчинок і негативну – на неморальний.

Матеріал: 12 сюжетних картинок.

Інструкція: вправа проводиться індивідуально з кожною дитиною.

Процедура виконання: запропонувати дітям розглянути малюнки і виказати своє відношення до вчинків дітей (Хто з дітей вчиняє погано? А хто добре? Як ти відносишся до вчинків дітей?)

Критерії оцінювання:

1 бал – за позитивну емоційну реакцію на моральний вчинок дитини, зображеної на картинці та негативну реакцію на вчинок, який не відповідає моральним нормам поведінки;

0 балів – позитивна емоційна реакція на вчинок, який суперечить нормам моралі;

(12 – 9 балів) – високий рівень;

(8 – 5 балів) – середній рівень;

(4 – 0 балів) – низький рівень.

Бесіда «Що подобається тобі в людях, а що ні?»

Мета: виявити прояв у дитини позитивної емоційної реакції на моральні якості та категорії і негативної – на неморальні якості та категорії людини.

Питання для проведення бесіди:

1. Які відчуття у тебе викликає ввічлива дитина?
2. Чи подобається тобі хлопчик, який полюбляє хвастати?
3. Які почуття ти відчуваєш до маленької дівчинки, яка плаче?
4. Які почуття у тебе викликає хлопчик, який не має друзів?
5. Яка людина тобі більше подобається :
  - добра чи зла?
  - чесна або безчесна?
  - щедра або жадібна?
6. Як ти будеш відноситися до друга, який тебе обманув?
7. Як ти відносишся до дитини, яка постійно обманює?
8. Які почуття у тебе викликає покинуте цуценя?

Критерії оцінювання:

1 бал – за прояв дитиною позитивної емоційної реакції на моральні якості та категорії і негативної – на неморальні якості та категорії людини.

(6-8 балів) – високий рівень;

(3-5 балів) – середній рівень;

(0 – 2 бали) – низький рівень.

Рівні вихованості моральних якостей за двома методиками емоційно-почуттєвого критерію:

Високий рівень вихованості моральних якостей за емоційним критерієм має дитина, яка отримала 17-20 балів;

Середній рівень – 8-16 балів

Низький рівень – 0-7 балів.

Додаток В

Методика Г. Урунтаєвої та Ю. Афонкіної «Оціни вчинок»

Мета: виявити обізнаність дітей про моральні якості та моральні категорії та нормами, вміння диференціювати поняття «добро» і «зло», оцінювати відповідні вчинки (свої та інших людей)

Матеріал: 12 картинок серії «оціни вчинок».

Інструкція: вправа проводиться індивідуально з кожною дитиною.

Процедура виконання: запропонувати дітям розглянути малюнки і дати оцінку вчинкам дітей. Хто з дітей вчиняє погано? А хто добре? Чому? Як би ти вчинив?

Критерії оцінювання:

1 бал – за оцінку вчинку, зображеного на картинці, яка орієнтована на дотримання морально-етичних норм, диференціацію понять «добро» та «зло»;

0 балів – за оцінку, яка суперечить нормам моралі;

(12 – 9 балів) – високий рівень;

(8 – 5 балів) – середній рівень;

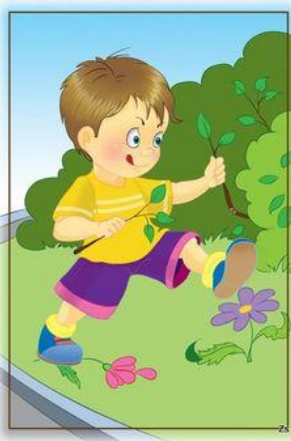
(4 – 0 балів) – низький рівень.

VectorStock® [VectorStock.com/7693561](https://www.vectorstock.com/7693561)

Методика. «Справжній друг»

(методика Галини Урунтаєвої та Юлії Афонкіної)

Мета: визначити рівень вміння ініціювати допомогу та підтримку всім, хто цього потребує.

Інструкція: бесіда проводиться індивідуально з кожною дитиною.

Процедура виконання: запропонувати дитині поділитися думками про дружбу та справжніх друзів.

1. Що таке дружба?
2. Яким повинен бути справжній друг?
3. Хто є твоїм другом?
4. Розкажи про свій добрий вчинок, який допоміг вашому другу?
5. А ти справжній друг? Чому ти так вважаєш?
6. Чи треба допомагати друзям? А ти часто допомагаєш друзям?
7. Чи потрібно захищати менших?
8. Чи потрібно захищати слабших за тебе тварин?
9. Як ти це робиш?

Критерії оцінювання:

(9 – 7 балів) – високий рівень (демонструє бажання, розуміння, вміння ініціювати допомогу друзям та підтримку всім, хто цього потребує, намагається захистити менших, слабших за себе);

(6 – 4 бали) – середній рівень (має поняття про дружбу, друга, правила дружби, піклування та захист менших, слабших пояснює згідно морально-етичних норм, прийнятих у суспільстві);

(3 – 0 бали) – низький рівень (відчуває труднощі або не проявляє в демонстрації вміння ініціювати допомогу та підтримку всім, хто цього потребує, не захищає менших та слабших).

Бесіда за творами В. О. Сухомлинського на моральні теми

Мета: виявити у дітей обізнаність творів на моральні теми, розуміння ними моралі твору.

Питання для бесіди:

1. Які твори ти можеш назвати, у яких розповідається про турботливість? Як ти гадаєш, чи треба взагалі турбуватися про когось?
2. У яких творах пишеться про ввічливість? Які слова ти вважаєш ввічливими? Чому важливо бути ввічливим?
3. У яких творах йдеться мова про взаємодопомогу?
4. Розкажи, як взаємодопомога може допомогти у таких ситуаціях: ведмедиха загубила ведмежа; вовчиця загубилась, і вовченята залишились одні; у білки вкрали всі запаси на зиму; дятел зламав свій дзьоб; грибник наступив на мурашник.
5. Які твори ти читав про дружелюбність? Як ти її розумієш?
6. У яких творах розповідається про скромність героїв? Яку людину можна назвати скромною?
7. Які твори розповідають про милосердя? Яку людину можна назвати милосердною? Що було, коли на світі бракувало милосердних людей?

Кожна правильна самостійна відповідь оцінюється 3 балами. Неповна відповідь, або відповідь з незначною допомогою дорослого – 2 балами, відповідь зі значною допомогою дорослого – 1 балом. Неправильна відповідь або її відсутність – 0 балів.

Високий рівень – 18-21 бал;

Середній рівень – 9-17 балів

Низький рівень – 0-8 балів.

**Рівні вихованості моральних якостей за трьома методиками
інформаційно-пізнавального критерію:**

Високий рівень – 35-42 бали;

Середній рівень – 15-34 бали

Низький рівень – 0-14 балів.

Методика № 2. «Чарівник» (гра)

(методика Галини Урунтаєвої та Юлії Афонкіної)

Мета: виявити рівні вмінь дитини турбуватися про інших, прагнення бути корисним.

Матеріал: 3 набори кружечків: жовті, чорні, бузкові;

Інструкція: вправа проводиться індивідуально з кожною дитиною.

Процедура виконання: запропонувати дитині «перетворитися» на чарівника. Чарівник може здійснювати бажання, якщо воно йому подобається. Дитина відмічає *жовтим* кружечком ті бажання які буде здійснювати, *чорним* – ті які здійснювати не буде; якщо Чарівник вагається у рішенні – у нього є кружечок *бузкового* кольору.

1. Не буду звертати увагу на того хто плаче.
2. Допомогати мамі, бабусі, комусь іншому.
3. Відібрати силою те що хочу.
4. Казати привітні слова (або компліменти), щоб у людини покращився настрій.
5. Не хочу займатися господарською роботою.
6. Турбуватися про тварин.
7. Не хочу турбуватися про тварин, рослини.
8. Піклуватися про маленьких і слабких.
9. Не хочу бути уважним до стареньких і малих.
10. Допомогати стареньким.
11. Не хочу пам'ятати про свої обіцянки.
12. Якщо когось образили – захистити, заспокоїти.
13. Хочу, щоб всім стало страшно: буду кричати, тупотіти ногами, ламати, бити, кидати речі, навіть битися.
14. Хочу завжди робити те, що хочу, поводити себе шумно, навіть якщо хтось відпочиває.

15. Якщо комусь боляче – пожаліти, погладити те місце, де болить, при необхідності надати допомогу.

Критерії оцінювання:

За кожне бажання, яке відповідає морально-етичним нормам поведінки – 1 бал; за бажання, яке не відповідає нормам моралі – 0 балів.

Високий рівень – 6-7 балів.

Середній рівень – 3-5 балів

Низький рівень – 1-2 бали.

Рівні вихованості моральних якостей за двома методиками когнітивного критерію:

Високий рівень – 8-10 балів;

Середній рівень – 4-7 балів

Низький рівень – 0-3 бали.

**Конспект заняття - драматизації за творами В.О.Сухомлинського
для дітей старшого дошкільного віку «Зимова пригода»**

Мета: продовжувати вчити дітей розігрувати дії за змістом художніх творів, використовуючи немовленнєві виражальні засоби (міміку, жести, відповідні рухи). Розвивати емоційність, виразність голосу під час промовляння віршів, закличок, уміння входити в образи персонажів. Формувати вміння оцінювати певну моральну ситуацію й висловлювати свою думку щодо неї. Виховувати доброту, ввічливість, щирість, бажання допомагати іншим.

Матеріал: три ширми, спрощені декорації, елементи костюмів та наголівники персонажів; твори В. О. Сухомлинського: «Як зайчики грілися проти Місяця», «Від верби до тополі та від тополі до верби», «Про синичку та дівчинку Мар'янку».

Хід заняття

Лунає тиха музика. Навкруги біло, в кутку під ялинкою стоїть маленький похилений сніговичок. Вихователь із дітьми підходять до нього.

Вихователь: Погляньте, діти, як змінився наш друг Сніговик! Він був такий великий і гарний, та й морозець іще надворі. Дивно, щось тут не так. Ага, ось якийсь конверт лежить. Що ж у ньому? З листа діти довідуються, що Сніговика зачарувала Снігова Королева. Вирішують усі разом віднайти її в країні вічного холоду, де відсутні доброта й теплі почуття, і зняти злі чари зі Сніговика. Вихователь розсуває ширму, що ліворуч, – під кущиком сидять троє зайчат і плачуть. Розігрується казка «Як зайчики грілися проти Місяця».

Вихователь: Зайчата, що сталося, чому ви плачете? Зайчата (по черзі) - Як нам не плакати, коли надворі так холодно й ми вже змерзли! Ми загубилися в лісі. Хочемо до своєї матусі!

Вихователь: Діти, поміркуймо, як можна допомогти зайчатам?

Дитина: Давайте попросимо Вітра зігріти їх.

Разом: Вітре, Вітре, Вітровій, ти нам зайчиків зігрій!

Вітер: Не можу, бо Снігова Королева прожене мене із землі навіки.

Вихователь: Тоді спробуймо попросити Сніг, щоб він зігрів наших зайчат.

Сніг: Я не можу допомогти вам, бо Снігова Королева мене знищить.

Дитина: Онде Місяць по небу пливе. Давайте його попросимо. Разом: Місяцю ясний, володарю прекрасний! Ти по небу гуляєш, усе бачиш, усе знаєш, зігрій наших зайчат!

Місяць: Зігріти не можу, а от дорогу до скирти покажу. Там і знайдуть зайчата свою маму. Усі щиро дякують Місяцеві. Зайчата швидко знаходять скирту сіна та свою матір і радісно вистрибують біля неї.

Вихователь: Як ви гадаєте, діти, чи всі, до кого ми зверталися, були здатні зарадити зайчатам?

Діти: І Вітер, і Сніг теж могли б показати їм дорогу до скирти. Вони ж пролітали там, але виявилися боягузами. Попрощавшись, діти прямують далі й зустрічаються з дідусем Юхимом.

Діти: Добрий день, дідусю! Що це ви тут робите?

Дідусь: Дивлюсь, як мої онучата забавляються. Дідусь розсуває ширму, що посередині, там двоє хлопчиків з іграшковими санчатами. Розігрується оповідання «Від верби до тополі та від тополі до верби».

Івасик: Михайлику, подивися, яка гарна сьогодні погода, як багато снігу! Давай кататися на санчатах!

Михайлик: Давай!

Івасик: Я возитиму тебе з гірки вниз – від цієї тополі до верби (Бігцем «везе» Михайлика). А ти мене везтимеш від верби до тополі – знизу вгору.

Михайлик: Гарзд! («Везе» Івасика з натугою у зворотному напрямі).

Вихователь: Михайлик був маленький і ще не знав, що везти на гірку важкі сани дуже важко. Михайлик (підбігає до дідуся). Дідусю, чому Івасикові так легко санчата возити, а мені так важко?

Дідусь: А тому, Михайлику, що Іванко старший, сильніший, а ти ще зовсім маленький.

Івасик: Бачиш, дідусю, як я швидко вожу санчата!

Дідусь: Бачу, бачу, що швидко. Швидко та нечесно.

Вихователь: Діти, як ви гадаєте чому Івасик так учинив? Чи добре це?
(Відповіді дітей)

Дідусь Юхим показує мандрівникам дорогу до замку Снігової Королеви. Діти йдуть і зустрічають Синичку, яка плаче.

Вихователь: Синичко, чого ти плачеш? Синичка: Як же мені не плакати, коли надворі так холодно й ніде їжі взяти!

Діти: Ось у нас є крихти хліба!

Синичка: Дякую, дітки. Та зажурилася я ще й тому, що була в мене подружка Мар'янка. Вона щодня приходила сюди й приносила мені їжу. Але вже цілісінький тиждень її немає. Мабуть, вона забула про мене.

Діти: Ні, Синичко, ми знаємо цю дівчинку. Вона ходить у нашу групу, але застудилася й зараз удома.

Синичка: То покажіть мені дорогу до неї. Вихователь розсуває ширму, що праворуч. Розігрується сценка за оповіданням «Про Синичку та дівчинку Мар'янку».

Мар'янка: Хто це стукає у шибку? Люба Синичко, як ти мене знайшла?

Синичка: Мені допомогли твої друзі. Послухай, Мар'янку, мою пісеньку – я принесла її тобі в дарунок. (Звучить запис пташиного співу).

Мар'янка: Ура! Я вже зовсім здорова! Дякую тобі, Синичко, і вам, друзі! Діти: Синичко, чи не підкажеш нам дорогу до Снігової Королеви? Ще далеко туди?

Синичка: Ідіть прямо, не звертаючи, аж до білого лісу. Діти дякують і йдуть далі. Назустріч їм виходить розгнівана Снігова Королева й заступає дорогу. Снігова Королева: Як ви наважилися прийти сюди? Дорогу до мене долають лише сміливці, й ніхто інший. Гей, Вітровію, гей, Сніговію! Заморозьте й засипте снігом ось цих неслухів-дітей.

Вихователь: Стій, Королево! Урви свій гнів – ми прийшли до тебе за допомогою.

Снігова Королева: Не хочу чути вашого голосу! Геть звідси! Діти відступають і, порадившись, вирішують розтопити крижане серце Королеви своїм теплом. Посилають їй його долонями, й Снігова Королева лагіднішає, стає доброю. Вона вислуховує дитяче прохання й погоджується зняти чари зі Сніговика. З-за ширми з'являється справжній Сніговик.

Вихователь: Погляньте, діти, це ж наш Сніговик!

Діти: Ми його врятували, і він знову живий! Сніговик викочує велику білу кулю й дістає звідти «сніжки».

Проводиться гра «Веселі сніжки».

Під час гри Сніговик раптом присідає і скаржиться, що тут надто тепло, та й він уже втомився. Діти підводять його й прощаються з ним.

Вихователь: І підвівся Сніговик Та й пішов у поле – Аж горить червоний ніс, А в кишнях холод. Озирнувся Сніговик, Засміявся біло. Білі зуби, білий сміх – Полетіло «пір'я». Сніговик, розкидаючи сніжинки, виходить.

Вихователь підсумовує заняття.

Діти пригадують, що доброго вони зробили сьогодні: допомогли зайчатам зігрітися й знайти свою маму, навчили хитруна Івасика бути чесним, нагодували Синичку й допомогли Мар'янці одужати, зробили добрішою Снігову Королеву, звільнили Сніговика від чарів. Діти знаходять під ялинкою сюрпризного сніжка з гостинцями від Сніговика й залишають залу.

Методична розробка з освітньо-виховної роботи за казкою

В.О. Сухомлинського «Найгарніша мама»

Мета: формувати у дітей вміння визначати чесноти одногрупників, не кепкувати з недоліків інших; виховувати бажання ставати кращими, добрішими, цінувати доброзичливе ставлення, не виявляти зверхності щодо інших дітей.

Хід заняття:

Вихователь. Діти, давайте всі станемо у коло, візьмемося за руки та подаруємо одне одному посмішку та ласкавий погляд. Що дає нам посмішка? (Посмішка створює гарний настрій, приносить щастя всім, викликає приязне, товариське ставлення одне до одного). Тож зараз подивіться одне на одного та посміхніться. Подаруйте свою посмішку.

Діти, подивіться, хто до нас прилетів! Хто це? (Показує совеня) Яку казку ми читали, де головним персонажем був совеня? («Найгарніша мама» В. О. Сухомлинського).

Про що ця казка? Що сталося із совеням? (Совеня випало із гніздата загубило свою маму, але потім мама пташка його знайшла).

Що сталося із совеням у лісі? (Воно зустріло солов'я, дятла, дрозда, які з нього кепкували) А чому вони з нього сміялися? Яким був совеня? Опишіть його (Відповіді дітей.)

Діти, подивіться одне на одного і скажіть: чи схожі ви між собою? Чим? (У нас є ноги, руки, голова, на голові волосся, очі, ніс, вуха, губи.) А чим відрізняєтеся? (Кольором волосся, очей, зростом, звичками, характером тощо). Візьміть люстерка і подивіться на себе. Чи подобається ви собі? (Діти виконують завдання.) Діти, подивіться, у вас у групі багато, всі ви не схожі одне на одного, кожен з вас особливий. Усі ми різні, а ось вчинки робимо інколи однакові. Які ви знаєте гарні вчинки? (відповіді дітей) А погані? (Відповіді дітей).

Скажіть, будь-ласка, чи гарно вчинили соловей, дрізд та дятел щодо совеня? (Погано).

Правильно, не можна кепкувати із зовнішності будь-кого, навіть якщо вона вам здається не дуже гарною. А чи ображало совеня птахів? Що воно відповіло на образу? (Що мама в нього найгарніша). А ви як поведетеся, коли вас ображають? (Відповідь дітей). Як ви думаєте, чому для кожного його мама найкраща? Чому ви любите свою маму? (Мама найрідніша людина, вона завжди зрозуміє нас, допоможе у скрутну годину, вміє радіти разом з нами). Діти, давайте пограємо у цікаву гру.

Дидактична гра «Піраміда любові»

Діти підходять до вихователя. Педагог простягає долоню і каже: «Матуся». Діти по черзі називають прикметник, яким можна схарактеризувати матусю, і кладуть долоні одна на одну. Зрештою утворюється пірамідка зі складених на долоні вихователя дитячих долоньок. Орієнтовані слова: дорога, любляча, лагідна, весела, гарна, добра, дбайлива, ніжна, ласкава, мила, найкраща, рідна.

Вихователь. Бачу, ви свої мам дуже любите, скільки лагідних слів про них сказали. А як ви гадаєте, чи всі мами однакові? (Вони різні за зовнішністю, але всі люблять своїх дітей і піклуються про них) Скажіть будь-ласка, а чи повинні діти піклуватися про своїх матусь? (Так. Треба не тільки говорити мамі лагідні слова, але й допомагати їй). А ви допомагаєте своїм мамам? Як? (Відповіді дітей). Правильно, треба допомагати своєю працею, гарними вчинками, давати можливість відпочивати. Діти, які прислів'я про маму ви знаєте?(Нема краще друга, як рідна матінка; Нема цвіту, як маківочки, нема ріднішого, як матіночка). Діти, я хочу вам відкрити секрет: скільки б років вам не було, вам завжди буде потрібна мама, тому її треба любити і берегти.

Заняття з морального виховання

«Про правду і кривду»

Мета: Продовжувати вчити дітей доброзичливо ставитись до своїх однолітків і дорослих; дати уявлення про позитивний вплив на людину такої моральної категорії, як правдивість, згубну дію звички обманювати на основі аналізу вчинків персонажів казки В. О. Сухомлинського «Лисенятко» та пропонувані моральних ситуацій. Обговорити з дітьми деякі прояви неправильної поведінки, виправляти у розв'язуванні моральних завдань та ситуацій. Розвивати аналітичне мислення дітей, їхню пам'ять, увагу, зв'язане мовлення, вміння міркувати. Збагатити словник означеннями (правдивий, брехливий, капосний). Виховувати непримиренне ставлення до брехні у всіх її проявах.

Матеріали: Ілюстрації до казки, загадки, хатинка, котик і півник - іграшки, маска вовка, корзинка з гостинцями.

Хід заняття.

1. Організаційна частина.

- Діти, подивіться, до нас на заняття прийшло багато гостей. Давайте привітаємось з ними та привітаємо один одного.

Нумо разом всіх вітати:

"Добрий день!"

Дружно й весело сказати:

"Добрий день!"

Вліво-вправо повернемося,

Одне одному всміхнемося:

"Добрий день!"

Добрий день!"

(Діти вітаються, приклавши руки до грудей і злегка киваючи головою).

2. Вступна бесіда.

- Діти, скажіть, чи любите ви казки? - Я теж їх дуже люблю. І сьогодні хочу

запросити вас на гостини до казочки, на лісову галявину.

(Діти заходять на казкову лісову галявину, розглядають дерева, кущі, хатинку, двір). - Щоб відгадати, хто в цій хатинці живе, відгадайте загадки.

а) Загадки:

- 1) Хто з хвостиком і вушками,
В кого лапки з подушками,
Як ступа, ніхто не чує,
І на мишок він полює?   (Котик)
- 2) Хвіст з узором,
Чоботи зі шпорами,
На пліт вилітає
-Ку-ку-ріку-всіх вітає.   (Півник)

(Пояснення - "зі шпорами" - з пір'ями;

"на пліт" - на огорожу)

- То ви, вже здогадалися, хто в цій хатинці живе і як називається ця казка?

("Котик і Півник)

- Діти, Котик і Півник пішли мабуть, у ліс по дрова. Поки їх немає, прочитаємо книжечку, яку вони залишили на пеньочку. Сідайте зручно та слухайте уважно.

3. Читання казки В. О. Сухомлинського "Лисенятко".

(Вихователь читає казку, діти слухають).

«Лисенятко»

У Лисиці був синок - руденьке Лисенятко. Він ходив в дитячий садок. Щоранку мама відводила його до садочка.

Лисенятко було не дуже стараним хлопчиком. Йому не хотілось ранком прокидатися, умиватися, чистити зуби, снідати.

От Лисенятко й вирішило: не піду сьогодні до дитячого садочку.

- Мамо, - прошепотіло жалібно вранці, - у мене зуб болить.

Воно думало, що мама скаже: "Бідне моє Лисенятко, лежи у ліжечку, не ходи до школи, зараз я тобі солодкої каші дам". А мама говорить:

- Зубний біль - це дуже небезпечна хвороба. Зараз піду до Ведмедя - зубного лікаря. Хай прийде й вирве хворий зуб.

Лисенятко злякалось. Кому це хочеться, щоб вирвали здоровий зуб. І воно промовило:

- Мамо, зуб уже перестав боліти. Я хочу до садочка. Та спочатку вмиюсь, почищу зубки й поснідаю. Мама усміхнулась:

- От і добре, що хвороба минула. А солодка кашка уже на столі.

a) Бесіда за змістом казки.

- Куди ходило Лисенятко щоранку? (В садочок)

- Що воно придумало, щоб не йти до дитячого садка? (Сказало, що в нього болить зуб).

- Що зробила мама, зрозумівши, що Лисенятко її обманує? (Зараз піду до лікаря Ведмедя - зубного лікаря)

- Чому Лисенятко швидко зібралося до дитячого садка? (Не хотів, щоб йому вирвали здоровий зуб).

- Діти, як ви зрозуміли із казки Лисенятко обмануло маму.

- А що означає слово обманювати? (Казати неправду, брехати).

- А ви не обманюєте своїх мам?

4. Фізкультхвилинка.

Рученьки всі розвели,

Підвели їх до гори,

Кулачками потрусили,

Руки знову опустили,

Опустили і присіли,

Хай рівненько будуть спини,

Головою покрутили,

Вліво-право - повторили,

А тепер часу не гаймо,

І до казки повертаймо.

5. Характеристика героїв казок.

а) Показ ілюстрацій.

- Діти, які ви знаєте казки, в яких Лисичка обманювала? («Колобок», «Котик і півник», «Лисичка-сестричка, і Вовк-панібрат», «Зайчикова хатка»).

- А який Колобок, Півник, Зайчик, коли їх обманювала Лисичка? Які вони? (Чесні, довірливі, безпомічні, не завжди слухняні).

- Діти, може, визнаєте інших героїв казок, що теж обманювали? (Вовк, Коза).

б. Підсумок заняття.

- То про, що ми говорили на нашому занятті? (Про правду).

- А що для цього треба робити.

- Так, непотрібно обманювати, ображати, а говорити завжди правду, захищати, поважати та допомагати іншим.

- Діти, подивіться Котик з Півником повернулися з лісу давно, вони тихенько сиділи і слухали про, що ми говорили не хотіли нам заважати.

- Вони дуже задоволені, що ви так багато всього знаєте і самі навчилися.

- І за це Котик і Півник дарують нам кошик гостинців.

- Давайте подякуємо їм і скажемо до побачення.

- До побачення!

- А ми повертаємось додому.

Заняття закінчилось.

Конспект заняття з теми: «Коли в серці живуть добринки»

Мета: Закладати в дітей основи моральності, духовності через ознайомлення їх зі змістом казки.

Розвивати увагу, слухову увагу та пам'ять, зв'язне мовлення, елементи логічного мислення (аналіз, порівняння, вміння установлювати причинно-наслідкові зв'язки).

Виховувати доброту, чуйність, милосердя, співчутливість та розвивати здатність розуміти необхідність доброзичливих стосунків з ровесниками, любов і повагу до всіх ближніх (родини), друзів, бажання допомагати іншим.

Вчити самостійно обирати вид образотворчої діяльності, матеріал для роботи. Виховувати охайність у роботі, розвивати творчу ініціативу, фантазію, естетичний смак.

Матеріал: фломастери, серветки, підкладні дощечки, клей, пензлі, заготівки тварин, птахів (з пінопласту), квітів (з паперу).

Література: казка В. О. Сухомлинського «Намисто з чотирма променями»

Хід заняття

Вихователь. Сьогодні у нас незвичне заняття. Послухайте казку В. О. Сухомлинського «Намисто з чотирма променями» (читання казки вихователем).

- Що Сонечко подарувало Дівчинці? (відповідь дітей)
- Про кого в першу чергу подумала Дівчинка, відкривши очі? (відповідь дітей)
- Як можна назвати цих людей одним словом? (сім'я, родина)
- Діти, а ви маєте родину? Хто є членами вашої родини?
- Хто входить до складу вашої сім'ї? Яке їхнє ім'я, по-батькові?

Вихователь. Ви, діти, щасливі, бо у вас у кожного є матуся, тато, які завжди оберігають і піклуються про вас. Кожного дня батьки приводять в дитячий

садок, красиво вбраних, з гарними зачісками, а ввечері забирають додому, відпочивають з вами.

– Діти, куди ви ходите з батьками гуляти у вихідні дні?

– А, можливо хтось з вас їздив на рибалку? З ким їздили? Що ви там робите?

Вихователь. У вихідні дні батьки ходять з вами гуляти в парк, ліс, відпочиваєте на річці, а дехто їздить на море.

Вихователь. А чи знаєте ви, що є такі діти, які не мають своєї родини – мами, тата, бабусі, дідуся з різних причин? Такі дітки є і в нашому місті.

– Чи знаєте ви, де вони живуть? (відповіді дітей) Це великий, світлий, теплий, затишний будинок. Там живуть діти, у яких усе є – багато іграшок, книжок, телевізор, комп'ютер.

– Як ви думаєте, хто їм все це придбав, якщо в них немає рідних? (відповіді дітей)

Вихователь. Все це дала їм наша держава. Але немає у цих діток найголовнішого - тата, мами, своєї родини і свого дому.

Вихователь. Ось вчора я отримала листа від вихованців дитячого будинку (відкриваю листа, читаю). «Добрий день, діти старшої групи «Дзвіночки» дитячого садка «Попівського НВК». Пишуть вам листа вихованці дитячого будинку. Ми дуже любимо гратися, доглядати за папугою, морською свинкою, рибками, але нам хочеться подружитися з вами. Запрошуємо вас до нас у гості, щоб і ви поділилися своїми захопленнями. До побачення. Чекаємо. З повагою вихованці дитячого будинку».

Вихователь. Ну що, діти, які будуть пропозиції щодо поїздки в гості? Їдемо? (відповіді дітей). Вихователь. Сьогодні ми з вами поїдемо до дитячого будинку і дізнаємося де він знаходиться і, як там живеться дітям? Якщо ж ми з вами збираємося в гості, то скажіть мені, з чим люди ходять в гості? (відповіді дітей).

– Так, ви знаєте, що в гості ходять з подарунками. А що ж ми з вами можемо дітям подарувати? (відповіді дітей)

Вихователь. А моя пропозиція така: давайте ми з вами доробимо свої роботи, які ви виготовляли в гуртку «Умілі руки» і подаруємо їх діткам дитячого будинку. Бо те, що ви зробите своїми руками, буде найціннішим подарунком. Підійдіть, будь-ласка, до столів, знайдіть свою розпочату роботу і доробіть її. (Виготовлення подарунків дітьми. По закінченню роботи, діти складають свої вироби в коробку і перев'язують красивою стрічкою, збираються і їдуть автобусом до дитячого будинку).

Конспект заняття «Чужої біди не буває»

Мета: Формувати уявлення дітей про чуйність, відповідальність, навчати дітей уникати байдужого та неприязного ставлення до людей, дати поняття про те, як важливо бути чуйним стосовно інших. Розвивати вміння емоційно реагувати на музичні та літературно-поетичні твори, співчувати їхнім героям. Виховувати бажання у дітей втішити, вислухати, допомогти, поділитися.

Матеріал: магнітофон ; картина «Добре діло роби сміло» ; оповідання В.О.Сухомлинського «Покинуте кошеня» ; маска кошеняти ; пальчикова гра «Чуйна білочка» .

ХІД ЗАНЯТТЯ

Вихователь пропонує дітям послухати п'єсу «Кицькино горе» (муз. Ж.Металліді). Вихователь. Скажіть мені, діти, це музика весела чи сумна ?

- Як ви думаєте, яке горе могло статися у кицьки ?
- Чи шкода вам кицьку ? Чи співчуваєте ви їй?
- А як би ви допомогли киці ?

Вихователь. Діти, а кого це я тримаю у руках ?

- Так, це маленьке сіре кошенятко , і послухайте, яка сталася з ним пригода.

Читання оповідання «Покинуте кошеня» В.О.Сухомлинського

Запитання. –

Чому кошеня сиділо на дорозі ?

- Чому кошеня навчало ?
- Як воно нявчало ?
- Як ви думаєте, що хотіло кошеня своїм нявчанням сказати людям ?
- А що робили люди ?
- Що сталося з кошеням , коли зайшло сонечко ?
- Хто почув, як жалібно нявчить кошеня ?
- Що зробила Наталочка ?

- Від чого кошеняткові стало радісно ?

Вихователь. А хто з вас хоче бути схожим на Наталочку ? Яка дівчинка Наталочка ?

Фізкультхвилинка «Синички»

Вихователь читає дітям вірш, а діти виконують рухові дії згідно з текстом.

- Завітали дві синички

До маленької Аннички

(діти розводять руки в сторони, схрещують їх на грудях)

- Ой, як холодно надворі ! (обнімають себе за плечі)

- Сніг лежить у лісі, в полі (діти погойдують руками, наче вітами дерев)

- Мерзнуть лапки, мерзнуть крильця (нахиляються вперед-вниз, торкаються долонями колін)

- І нема чим поживиться (діти розводять руки в сторони)

- Як почула це Анничка,

Змайструвала годівничку (діти присідають, удають, що збивають годівничку молотком)

- Гей, злітайтеся з лісу, з поля,

Буде зерен вам доволі ! (змахи руками до себе, до грудей)

- Прив'язала кусник сала,

Всіх пташок нагодувала (піднімаються на носочки, руки вгору).

Вихователь. Сподобалась вам «дівчинка» ? Якою була Анничка ?

Вихователь. А зараз, давайте обіграємо оповідання про покинуте кошеня.

- Хто з вас хоче бути Наталочкою ?

- А хто кошеням ?

Обігрування оповідання «Покинуте кошеня»

Вихователь. Діти, щоб вас завжди поважали і любили, не проходите мимо чужої біди. Зупиніться, допоможіть, і самі не робіть нічого поганого.

У народі кажуть :

«Треба так у світі жити, щоб лиха не чинити» ;

«Хто людям добра бажає, той і сам має» ;

«Світ не без добрих людей».

Діти разом з вихователем повторюють прислів'я.

Разом виводять правило : «Чужої біди не буває».

**Буклети «Виховуємо моральні якості дошкільника за допомогою
казок В. О. Сухомлинського»**

ТУРБОТЛИВІСТЬ

В. О. Сухомлинський „Хто кого веде додому ”

У дитячому садочку хлопчики однолітки – Василько і Толик. Обом по п'ять, їхні матері працюють. Коли вони повертаються з роботи, заходять у дитячий садочок. Мати одягає Василька, бере його за руку й каже:

– Ходімо, Васильку, додому.

А Толик одягається сам, бере маму за руку й каже:

– Ходімо, мамо, додому.

Дорогу перемело, є тільки вузенька стежечка серед снігових заметів.

Мати Василькова йде по снігу, а син стежечкою. Бо мама веде Василька додому. Толик йде по снігу, а мати стежечкою. Бо Толик веде маму додому.

Минуло дванадцять років. Стали Василько й Толик сильними, стрункими, красивими юнаками. Якось дуже занедужала Василькова мати. Того самого дня важко захворіла й Толикова мати. Лікар жив у сусідньому селі за кілька кілометрів. А було це взимку, дорогу замело снігом. Василько вийшов за ворота, глянув на сніг, та й каже:

– Хіба можна по такому снігові йти? Постояв трохи й повернувся до хати.

А Толик попрямував глибоким снігом до сусіднього села й повернувся з лікарем.

Запитання і завдання до оповідання:

- Чим змалку відрізнялись Василько й Толик?
- Як ви вважаєте — хто по-справжньому був турботливим?
- Як ви гадаєте, чи треба взагалі турбуватися про когось? (Рідних, природу, тварин.)

ГОСТИННІСТЬ

В. О. Сухомлинський „Бджілка і гарбузова квітка ”

Полетіла бджілка в поле за медом далеко-далеко. А сонечко вже сідає. Знайшла Бджілка велике гарбузове поле. У гарбуза квіти великі, пелюстки жовті, яскраві, як сонце. Літала Бджілка від однієї квітки до іншої, збирала мед. Підвела голову, подивилася навколо і закричала по-бджолиному від страху: сонечко зайшло, в небі зірочки мерехтять. В полі цвіркун співає.

„Що ж мені тепер робити?” - думає Бджілка.

„Сідай до мене на пелюстки, - говорить їй Гарбузова квітка, - переночуєш, а ранком полетиш додому”.

Сіла Бджілка на солодкі тичинки, закрила її квітка своїми пелюстками. Спить Гарбузова квітка. Спить Бджілка, спить поле. Увесь світ спить.

Тільки зірочки в небі мерехтять. Ось і сонечко з'явилося із лісу. Гарбузова квітка відкрила пелюстки. Прокинулася Бджілка. Час додому летіти. Але в маленькому бджолиному серці щось затремтіло - сумне і тепле. Щось утримувало Бджілку біля квітки.

Вклонилася низенько Гарбузовій квітці і сказала: „Спасибі тобі, Квітко, за гостинність” - Квітка зітхнула, ніяк не хотілось розлучатися з Бджілкою. Але сонечко вже піднялося, над землею співав жайворонок в небі, літали метелики - почався день. Бджілка покружляла над Гарбузовою квіткою і полетіла додому, понесла мед діткам *Запитання і завдання до казки:*

- Як ви гадаєте, чому Бджілці було важко розлучатися з Гарбузовою квіткою?
- Якщо ви зустріли добрих людей, чи важко вам з ними розлучатися?
- Придумайте декілька правил гостинності. Наприклад, завжди зустрічайте гостей посмішкою, придумайте для своїх гостей цікаві заняття.

СЛУЖІННЯ ЛЮДЯМ

В. О. Сухомлинський „Намисто з чотирма променями ”

Побачило сонечко хвору Дівчинку в ліжку. Дівчинка лежала, очі її були

заплющені, вона тихо стогнала.

Жаль стало Сонечкові Дівчинку. Нахилилось воно над її голівонькою і тихо прошепотіло: «Візьми, Дівчинко, чарівне намисто з чотирма променями. Чотирьох нещасних ти можеш зробити щасливими». Розплющивши очі, дівчинка, побачила — лежить на постелі чарівне намисто, чотири промені виграють на стіні. «На кого ж направити щасливі промені?, — подумала Дівчинка. — Хто у нас нещасливий?». Подумала і важко зітхнула: нещасливими були бабуся, дідусь, тато і мама. У бабусі зуби болять, у дідуся ліжка скрипить, татко горілку п'є, мама сльози ллє.

Спрямувала Дівчинка чарівний промінь на бабусю — і зуб у неї одразу перестав боліти.

Спрямувала промінь на дідуся – ліжка перестало скрипіти.

Спрямувала промінь на тата – перестав тато горілку пити.

Спрямувала промінь на маму – перестала мама сльози лити, радісно посміхається.

Про себе, про свою хворобу Дівчинка забула. А коли всі стали щасливими, вона стала найщасливіша, і хвороба залишила її.

Запитання і завдання до казки:

- Як би ви розпорядилися чарівними променями на місці Дівчинки?
- Чому Дівчинка не подбала про себе?
- Уявіть, що Сонечко дало б тільки один промінчик. Що б зробила Дівчинка, як ви гадаєте? А що зробили б ви?
- Уявіть себе промінцем. Що гарне хотіли б ви зробити для людей?,
- Ставши чарівним промінчиком, кому б ви потім допомогли?

ВВІЧЛИВІСТЬ

В. О. Сухомлинський „Скажи людині «Здрастуйте»”

Лісовою стежечкою йдуть батько і маленький син. Довкола тиша, тільки чути, як десь далеко стукає дятел та лісовий струмочок дзюрчить у лісовій гущині. Аж тут син побачив: назустріч їм іде бабуся з ціпком. «Тату, куди

вона йде?» – питає син.

Зустрічати або проводити, – каже батько й усміхається. – Ось як ми зустрінемося з нею, ти скажеш їй одне-однісіньке слово: «Здрастуйте!»

Навіщо ж їй казати це слово? – дивується син.

– Вона ж зовсім нам незнайома.

А ось зустрінемося, скажемо їй це слово, тоді й побачимо навіщо. Побачимо, що станеться. Ось і бабуся.

Здрастуйте! – каже син.

Здрастуйте! – каже батько.

Здрастуйте! – каже бабуся й усміхається.

І хлопчик тоді здивувався: усе довкола змінилося. Сонце засяяло яскравіше. Верховіттями дерев пробіг легенький вітерець, і листя заграло, затремтіло. В кущах заспівали пташки – раніше їх і не чути було. На душі в хлопчика легко-легко стало.

Чому це воно так? – питається син.

Бо ми сказали людині: «Здрастуйте!»

Запитання і завдання до казки:

- Які слова ви вважаєте ввічливими?
- Уявіть, що ви відкрили Школу ввічливості, Розкажіть, якою буде ця школа?
- Згадайте будь-який випадок зі свого життя, коли вам допомогла ввічливість.
- Як ви вчините, якщо хтось грубо розмовлятиме з вами або з вашими друзями?

ГОРДІСТЬ

В. О. Сухомлинський „Пелюстка і квітка”

Розцвіла біла Квітка жоржина. Літали над нею бджоли і джмелі, збирали нектар.

У квітці було сорок дві Пелюсточки, і ось одна з них запишалася! «Я найкрасивіша. Без мене Квітка не цвіте. Я – найголовніша. Ось візьму й піду

собі». Вилізла Пелюстка із Квітки, стрибнула на землю, сіла біля троянди і дивиться, що буде робити Квітка.

А Квітка, мов нічого й не сталося, посміхається сонечку, кличе до себе бджіл і джмелів.

Пішла Пелюстка, зустрічає Мураха.

Ти хто? – запитує Мураха.

Я – Пелюстка. Найголовніша. Найгарніша. Без мене Квітка не цвіте.

Пелюстка? Знаю пелюстку у Квітці, а такої на двох тоненьких ніжках, як ти, – не знаю.

Ходила Пелюстка, ходила, до вечора засохла. А квітка цвіте собі.

Квітка і без однієї пелюстки – квітка. А пелюстка без квітки ніщо.

Запитання і завдання до казки:

- Вам ніколи не здавалося, що ви – найголовніший у групі дітей? Чи подобалось вам це відчуття?
- Якби квітка вирішила перевиховати горду пелюстку, щоб вона зробила? Порадьте.

ЛЮБОВ

В. О. Сухомлинський „А хто Вам казку розповідає, бабусю? ”

Петрик і Микола звикли, що бабуся Марія дає їм вечеряти, стелить постіль і вкладає спати.

Як покладе онуків у постіль, сідає на стільці і розповідає їм казку.

Бабуся казка заколисує маленьких онуків. Вони засинають.

А вранці прокидаються і бачать: бабуся Марія вже пораяється на кухні. Готує їм сніданок.

Одного разу Миколка й питає: Бабусю, а коли ви спите?

Як вас вкладаю...

А встаєте коли?

Як вам ще лишається три години спати.

А хто ж вам казку розповідає, бабусю?

Бабуся Марія усміхнулася й нічого не відповіла.

А Миколка подумав: «Справді, хто ж розповідає бабусі казку?»

Затитання і завдання до оповідання:

- Чого б ви хотіли повчитися у бабусі, якої якості?
(Доброти, ніжності.) Розкажіть, як ви будете навчатися цих якостей?
- Уявіть себе на місці Петрика і Миколки, щоб ви зробили доброго для бабусі Марії? А що доброго ви уже зробили своїй бабусі?
- Якби бабуся Марія не любила діток, робила б вона щось для них?
Розповідала б казки, готувала б сніданки?
Як ви відчуваєте любов своєї бабусі?

ВЗАЄМОДОПОМОГА

В. О. Сухомлинський „Дівчинка і синичка? ”

Прийшла холодна зима. Маленька Наталя почепила на яблуні годівничку для синички й щодня приносила насіння коноплі. Синичка чекала дівчинку. Весною Синичка сказала Наталі:

– Тепер не принось мені насіння. Я знайду собі їжу. До побачення — до зими!

До побачення, Синичко!

Знову зима все засипала снігом. Прилетіла Синичка до годівнички, а там також сніг. Тривожно стало пташці. Питає вона у яблуньки:

Яблунько, скажи, чому нема Наталі? Невже вона забула про мене?

Ні, не забула. Вона хворіє.

Тяжко стало на душі у Синички. Сіла вона на гілочці й думає: «Полечу до дівчинки. Але де я візьму подарунок? Навкруги ж сніг, сніг, сніг...».

І тоді вирішила Синичка понести Наталі пісню. Прилетіла до хати, влетіла у відчинену квартиру, сіла біля ліжка хворої і заспівала. Наталі стало легше.

Затитання і завдання до казки:

- Уявіть, що ваш друг захворів. Що б ви зробили для нього?
- Розкажіть, як взаємодопомога може допомогти у таких ситуаціях: ведмедиха загубила ведмежа; вовчиця загубилась, і вовченята залишились одні; у білки вкрали всі запаси на зиму; дятел зламав свій дзьоб; грибник

наступив на мурашник. Наприклад, якщо вовчицю спіймали мисливці, всі можуть приносити вовчєнцям їжу, доки вони не виростуть. Якщо у білки вкрали запаси на зиму, звірі мають поділитися з нею своїми запасами.

ДРУЖЕЛЮБНІСТЬ

В. О. Сухомлинський „ У кого радість, а в кого горе ”

П'ятикласники зібрались їхати на екскурсію до Канєва. Раділи діти: багато побачать нового, цікавого. Побувають на могилі Тараса Григоровича Шевченка.

Збиралася їхати й Галя. Та ось у неї тяжко захворіла мама. Приходить Галя до школи заплакана.

Чого це ти така сумна? – питають товариші.

Мама дуже хвора. Не поїду я на екскурсію. Тяжко стало на душі у дітей. Як же можна радіти, веселитися, коли у товариша горе? І вирішили діти: почекаємо, поки в Галі одужає мама, тоді й поїдемо на екскурсію.

Минуло три тижні. Галина мама одужала і весь клас поїхав на екскурсію. Поїхала й Галя.

Коли в тебе радість, у іншої людини може бути горе. Розуміти чуже горе – це велика людська краса.

Запитання і завдання до оповідання:

- Чи правильно вчинили діти, що не поїхали на екскурсію? Що зробили б ви?
- Чим ще могли допомогти друзі Галі?
- Кого б ви хотіли мати собі за товариша? А Галиних друзів можна назвати справжніми?

Чи є у вас друзі серед тварин?

ДОБРОСЕРДЕЧНІСТЬ

В. О. Сухомлинський „Щоб метелик не наколовся ”

Дівчинка Зоя гуляла у саду. Вона підійшла до акації. На акації госірі-

прегострі колючки. Над акацією літає барвистий метелик.

– Ой, як же йому не страшно підлітати! Налетить на колючку – що ж тоді буде?

Підійшла Зоя до акації. Зламала одну колючку, другу, третю. Мама побачила й питає:

– Що ти робиш, Зою? Навіщо колючки зламаєш?

– Щоб метелик не наколовся, – відповіла Зоя.

Запитання і завдання до оповідання:

- Уявіть собі, що ви – метелик, ви вирішили подякувати Зої за її добре серце. Назвіть слова, які б ви подарували дівчинці.
- Ви побачили метелика, що заплутався у павутинні. Як би ви вчинили?
- Чи можна назвати Зою доброю?
- Якою, на вашу думку, має бути людина з добрим серцем?

СКРОМНІСТЬ

В. О. Сухомлинський „Хай будуть і Соловей і Жук»

У саду співав Соловей. Його пісня була прекрасна. Він знав, що її люблять люди і тому з погордою поглядав на квітучий сад, на яскраве блакитне небо, на маленьку Дівчинку, що сиділа в саду й слухала його пісню. А поряд літав великий рогатий Жук. Літав і гув. Соловей обірвав пісню й каже з прикрістю Жукові:

– Припини гудіти. Ти заважаєш мені спати. Твоє гудіння нікому не потрібне. Було б краще, якби тебе, Жука, взагалі не було. Жук з гідністю відповів:

– Ні, Солов'ю, без мене, Жука, світ не обійдеться. Як і без тебе, Солов'я.

– Оце так мудрість! - розсміявся Соловей. - Отже, й ти потрібен у світі? Ось запитаємо у Дівчинки, вона скаже без кого світ збідніє, без тебе чи без мене.

Полетіли Соловей і Жук до Дівчинки, питають:

– Скажи, Дівчинко, кого треба залишити в світі - Солов'я чи Жука?

- Хай будуть і Соловей, і Жук, - відповіла Дівчинка. І, подумавши, додала.

- Як же можна без Жука.

Запитання і завдання до казки:

- Яку людину можна вважати скромною?

Наведіть приклади скромних вчинків своїх друзів.

МИЛОСЕРДЯ

В. О. Сухомлинський „Покинуте кошеня»

Хтось виніс з хати мале кошенятко й пустив Його на дорогу. Сидить кошеня та й нявчить. Бо хоче додому до матусі.

Проходять люди, дивляться на кошеня. Хтось сумно киває головою, а хто сміється. Хто жаліє: - Бідне кошенятко, - та йде далі.

Настав вечір. Зайшло сонце. Страшно стало кошеняткові. Притулилося до куца й сидить - тремтить. Поверталася зі школи маленька Наталочка. Чує нявчить кошеня. Вона не сказала ані слова, а взяла кошеня Й понесла додому.

Пригорнулось кошенятко до дівчинки. Замуркотіло. Раде-радісіньке. І забрала Наталочка кошенятко додому, щоб зігріти, нагодувати.

Запитання і завдання до казки:

- Який вчинок зробила Наталочка на відміну від Інших людей?
- Хто із вас зробив у житті милосердний вчинок?
- Щоб було, коли б на світі бракувало милосердних людей?
- Як би ви діяли на місці Наталочки?

**Казки та оповідання В. О. Сухомлинського для читання та обговорення
з дітьми вдома**

Казки В. О. Сухомлинського	Оповідання В. О. Сухомлинського
Рибка і жабка	«Від верби до тополі та від тополі до верби»
	Горбатенька дівчинка
Бджілка і гарбузова квітка	Мишкові купили велосипед
Хай будуть і Соловей і Жук	Кінь утік
«Як зайчики грілися проти Місяця»	Лижи і ковзани
«Про синичку та дівчинку Мар'янку»	
	Скажи людині «Здрастуйте»
	У кого радість, а в кого горе
Гніздо в шапці	Намисто з чотирма променями
Як білочка дятла врятувала	Покинуте кошеня
	Лялька під дощем
	Хто кого веде додому
	Щоб метелик не наколовся
Мама не любить смажених грибів	Людина з кам'яним серцем
Що сталося з моїми дітками?	Любий синок
Їжачиха приголубила	Легенда про материнське серце
Чотири вітри і материнське горе	Дві матері
Не журіться, тато	Як загинула білка
«Найгарніша мама»	Чого мати бігла з поля
	Пробачте тато
	Хочу й на тато бути схожа
	Татусь – це не борода, а очі
	А хто Вам казку розповідає, бабусю?

Із шаблею на вовка	Дідусева заповідь
Хлопчик, що боявся темряви	Соловейкове гніздо
Дівчинка і синичка	Батьків олівець
Лисенятко	

Додаток Ф

Педагогічна бібліотека для батьків «Як виховати дитину доброю та чуйною»

Про необхідність виховання в дітей із малих років почуття доброти переконливо писав у своїх творах В. О. Сухомлинський. Він підкреслював, що дитинство для дитини є природною школою сердечності. Це одне з найскладніших і найтонших виховних завдань сім'ї і школи. Ви покликані облагородити серце своєї дитини, одухотворити його поривання і бажання вищою людською красою – чуйністю, співчутливістю. З перших днів свідомого життя людині треба пам'ятати, що вона стане не тільки творцем матеріальних і духовних цінностей, а й сином старих батьків, чоловіком, батьком.

Помиляються ті батьки, які думають, що доброта і чуйність — природжені почуття. Ні, це не так. Дитину потрібно вчити робити добро.

Часто ми буваємо свідками незрозумілого факту: в хорошій працюючій сім'ї, де батьки душі не чують у дітях, годують, одягають, пестять, діти іноді виростають байдужими, безсердечними. На перший погляд це здається парадоксальним. Але ніякого парадоксу тут немає: так буває тому, що дитина знає лише радощі споживання, які не можуть самі собою розвинути почуття доброти, чуйності. Вони виникають тільки тоді, коли ми формуємо моральний досвід, тобто вправляємо дітей у добрих вчинках прилучаємо їх до вищої людської радості – радості творення добра для інших людей.

Які б моральні якості батьки не хотіли виховати у дітей, всі вони мають у своїй основі прекрасну людську властивість — відчуття того, що переживає інший не тільки у хвилини радості, а й у хвилини смутку, болю, самотності. Саме в цьому джерела доброти.

Найвища мудрість – бути добрим. Доброта і чуйність, співпереживання і щиросердечність, уміння розділити чужий біль, підтримати у важку

хвилину, розрадити в горі й біді – це завжди було в характері нашого українського народу.

Але що потрібно зробити для того, щоб ці згадані добрі звички і традиції, оте всенародне милосердя, що здавна було властиве нашому народові, зберегти на віки? Напевне, треба менше говорити про добро, а просто проявляти милосердя до тих, хто потребує підтримки і вчити цього своїх дітей.

Пам'ятайте, шановні батьки, що виховання чуйності і доброти здійснюється перш за все в батьківському домі. Тепла, дружня атмосфера в сім'ї, уважне й турботливе ставлення її членів один до одного і до людей взагалі, цілеспрямованість впливу батьків сприяють формуванню людини, яка готова робити добрі справи і цінувати добро, зроблене для неї.

Вперше дитина дізнається про те, що є добро і є зло на сторінках казок, в досить ранньому віці. Вона вже починає розуміти, що добрі вчинки завжди винагороджуються, а зло обов'язково буде покаране.

Казка - благодатне і нічим не замінне джерело виховання любові, чуйності, милосердя.

Так що ж таке чуйність, милосердя? Милосердя - поняття ємне, воно включає в себе: незлостивість, жалісливість, чуйність, сердечність, душевність, доброту, добросердність. Що ж означає бути чуйним?

Бути чуйним - значить поважати почуття інших людей, завжди думати про те, як твої вчинки позначаться на оточуючих, це значить не бути байдужим до того, що люди відчують. Чуйна людина думає про інших, з увагою ставиться до їхніх бажань і намагається чинити так, щоб доставити іншим радість. Бути чуйним - значить не надавати власним бажанням більшого значення, ніж бажання інших. Бути чуйним - значить чинити так, щоб добре було і тобі, і іншим.

Батьки - перші провідники малюка в розумінні і засвоєнні моральних вимог, що допомагають йому набувати соціального досвіду. Те, що посіяно батьками в сім'ї, буде рости все життя. А «сіють» батьки, головним чином, за

допомогою особистого морального прикладу. Виховання будується на прикладі життя батька і матері, воно завжди активно, незалежно від того, говорять в родині про мораль і норми поведінки чи ні.

Починати виховувати в дітях такі, здавалося б, «старомодні», але необхідні для виживання в соціумі якості, як доброта, взаємодопомога, поступливість, потрібно вже з самих ранніх років. Не варто думати, що діти віком до 3х років мало що розуміють і нічого не запам'ятовують. Як раз-таки, у цей період уся їх істота готова вчитися і пізнавати світ, засвоювати його закони і правила. Все, що малюк бачить і чує в перші роки життя, відкладається на рівні підсвідомості. Так що згодом він може і не згадати, що саме в 1 рік і 1 місяць мама йому сказала: «Потрібно піклуватися про братів наших менших», але буде це знати, як би, інтуїтивно, як само собою зрозуміле.

Говорите про складне просто. Для духовного виховання дітей дуже важливо читати дитині повчальні казки зі щасливим кінцем, в яких добро завжди перемагає зло. Краще, якщо в дитячій книжці з казками будуть барвисті малюнки, за якими можна пояснити самим маленьким діткам своїми словами, що відбувається.

Дітям від 2-3 років можна дозволяти дивитися добрі повчальні мультфільми або дитячі телепередачі, де головні герої вчаться творити добро. Діти набагато яскравіше сприймають зорові образи. Старшим дошкільникам бажано читати казки В. О. Сухомлинського. В. О. Сухомлинський був переконаний: те, що важко передати звичайними словами, можна передати за допомогою літературного твору, у першу чергу, через казку. Через казки, легенди передається нам інформація про приховані причини подій, про їх уроки. Казка містить початкові відомості про устрій навколишнього світу, про сутність добра і зла, навчає життєвих правил. Їхня сила в тому, що в них акумульовані виховні кодекси, які своєрідно діють на дитячу психіку і свідомість. Причому повчання в них не явне, а приховане. Казки пропонують

дитині образи, символи, які їй подобаються, і під час знайомства з ними дитина непомітно для себе засвоює важливу інформацію.

Одна із заповідей у вихованні дітей - дитина має бути доброю, щедрою, вміти ділитися з друзями, з великою радістю віддавати, ніж брати.

Пам'ятка про виховання доброти в дітях

1. Доброта починається з любові до природи та до людей.
2. Проявляйте як можна більше любові до дитини і якомога більше вимогливості до неї.
3. Подавайте дітям приклад добрих справ власними вчинками.
Пам'ятайте – діти навчаються доброті у нас.
4. Прагніть, щоб спілкування з вами доставляло дитині радість.
5. Дитина повинна відчувати спокій, бачити приклади добрих відносин в сім'ї .
6. Оберегайте дитину від грубих слів і заохочуйте в словах ласкавих і ніжних. Навіть у критичних ситуаціях не допускайте грубості, приниження, злість, вирази типу «тепер не можу», «ти мене вивів, набрид», «у мене немає більше сил». Любіть свою дитину будь-якою.